VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS FAKULTETAS
ETIKOS KATEDRA

Dalia Marija Stančienė

Viduramžių filosofija ir etika

Mokomasis-metodinis leidinys

Vilnius 2004

UDK 1”04/14”
St46

Apsvarstyta ir rekomenduota spausdinti:
Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos ir psichologijos fakulteto Etikos katedros posėdyje 2003 m. lapkričio 27 d. (protokolas Nr. 4).

Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos ir psichologijos fakulteto tarybos posėdyje 2003 m. gruodžio 1 d. (protokolas Nr. 6).

Recenzavo:
VPU PPF Etikos katedros docentė dr. Gražina Miniotaitė
VPU PPF Etikos katedros docentė dr. Rūta Marija Vabalaitė

Redaktorė *Marija Staskevičienė*

Mokomajame-metodiniame leidinyje supažindinama su pagrindiniais viduramžių filosofijos ir etikos klausimais bei filosofijos vaidmeniu, formuojant dorovės normas.

Dalia Marija Stančienė
VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA IR ETIKA
Mokomasis-metodinis leidinys
Tir. 200 egz. 4 sp. l. Užsak. Nr. 04-024
Išleido Vilniaus pedagoginis universitetas, Studentų g. 39, 08106, Vilnius
Maketavo ir spausdino VPU leidykla, T. Ševčenkos g. 31, 03111, Vilnius
Kaina sutartinė

ISBN 9955-516-49-6

© Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004
© Dalia Marija Stančienė, 2004

Turinys

Pratarmė 5
Preface 6

I. ĮŽANGA. 7
Introduction
Viduramžių sampratos problemiškumas 7
The Concept of the Middle Ages and its Issues

II. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS PRIEŠISTORĖ IR ETIKOS PRINCIPAI 8
The Prehistory of Medieval Philosophy and the Principles of Ethics
1. Patristika. Aurelijus Augustinas (354–430). Gėrio ir blogio problema 8
Patristic. Aurelius Augustine (354–430). The Issue of Good and Evil
2. Patristikos pabaiga. Severinas Boetijus (480–524). Ontologinis ir moralinis gėris 10
The End of Patristics. Severinus Boetius (480–524). Ontological and Moral Goodness

III. ANKSTYVŲJŲ VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA IR DOROVĖS TAISYKLĖS 13
Early Medieval Philosophy and the Rules of Morality
1. Karolingų atgimimas. Jonas Škotas Eriugena (IX a.) ir panteizmas. Anzelmas Kenterberietis (1033–1109) ir scholastikos pradžia 13
The Carolinian Renaissance. John Scotus Eriugena (the 9th c.) and Pantheism. Anselm of Canterbury (1033-1109) and the Rise of cholasticism
2. Mistikos pradžia. Šv. Bernardas Klervietis (1091–1153). Petras Abelaras (1079–1142). Ginčas dėl universalijų 16
The Rise of Mysticism, the Controversy Concerning Universals. St. Bernard (1091–1153), Pierre Abelard (1079–1142)
3. Šartro mokykla (XII a.). Humanizmas. Arabų filosofija: Avicena (Ibn Sina, 980–1037), Averojus (Ibn Rušdas, 1126–1198) 19
The School of Chartres (the 12th c.). Humanism. Arab Philosophy: Avicenna (Ibn Sina, 980–1037), Averroes (Ibn Rushd, 1126–1198)
4. Žydų filosofija. Dieviškųjų įstatymų etika. Mozė Maimonidas (1135–1204) 25
Hebrew Philosophy. The Ethics of the Divine Laws. Moses Maimonides (1135– 1204)

IV. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS AUKSO AMŽIUS IR ETIKOS PRINCIPAI 30
The Golden Age of Medieval Philosophy and the Principles of Ethics
1. Filosofinės scholastikos XIII a. kūnas: platonizmas, aristotelizmas 30
The Body of Philosophical Scholasticism in the 13th century: Platonism and Aristotelianism
2. Lotyniškasis averoizmas. Sigeras Brabantietis (1235–1282) 31
Latin Averroism. Siger of Brabant (1235-1282)
3. XIII amžiaus augustinizmas. Šv. Bonaventūras (1217–1274) Rogeris Baconas (1210~1215–1294) 35
Augustinianism of the 13th century. St.Bonaventura (1217–1274). Roger Bacon (1210~1215–1294)
4. Krikščioniškasis aristotelizmas. Albertas Didysis (1200–1280), Tomas Akvinietis (1225–1274) 39
Christian Aristotelianism. Albert the Great (1200-1280), Thomas Aquinas (1225–1274)

V. VĖLYVŲJŲ VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA IR TEOLOGIJOS ARGUMENTAI NORMATYVINĖJE ETIKOJE 45
Late Medieval Philosophy and Theological Arguments in Normative Ethics
1. Naujoji pranciškonų mokykla. Jonas Dunsas Škotas (1265–1308). Moralinės normos 45
The New Franciscan School. Joannes Duns Scotus (1265–1308). Moral Norms
2. Williamas Ockhamas (~1280–1349) ir okamizmas 48
William of Ockham (~1300–1349) and "Ockhamism"
3. Meisteris Johannas Eckhartas (~1260–1328) ir misticizmas 51
Master Eckhart (~1260–1328) and Mysticism
4. Dantė Alighieri (Aligjeris) (1265–1321). Politika ir teologija 54
Dante Alighieri (1265–1321). Politics and Theology

VI. BAIGIAMOSIOS PASTABOS 58
Concluding Remarks
1. Scholastinė filosofija ir švietimas Lietuvoje 58
Scholastic Philosophy and Education in Lithuania
2. Viduramžių filosofijos reikšmė moralės formavimui 60
The Influence of Medieval Philosophy on the Development of Morality

Pratarmė

Viduramžių filosofijos ir etikos kursas yra skirtas etikos ir filosofijos specialybių vyresniųjų kursų studentams. Jie išklauso 16 paskaitų ir, vadovaujant dėstytojui, pasirengia 8 seminarams. Seminaruose nagrinėjami paskaitų tematiką atitinkantys viduramžių autorių tekstai. Darbas su jais padės ne tik geriau suprasti paskaitose išdėstytą medžiagą, bet ir ugdyti studijuojančiųjų mokslinio bei pedagoginio darbo įgūdžius.

Kurse chronologine tvarka aptariamos istoriškai reikšmingiausios viduramžių filosofijos ir etikos teorijos. Ankstyvieji viduramžiai, kurie truko iki XIII a., vadinami *lotyniškaisiais*, nes mokslininkai ir teologai rašė tik lotyniškai. Pirmaisiais viduramžių amžiais buvo studijuojami tik graikų autorių veikalų fragmentai. IX a., Karolingų laikais, prasidėjus kultūros pakilimui, buvo steigiamos mokyklos ir jose telkiami mokslininkai, buvo *atsigręžta* į graikų filosofiją. Ankstyvaisiais viduramžiais šalia lotyniškosios krikščioniškos filosofijos (scholastikos) ir etikos, kaip atskiro mokslo, Vakarų Europoje plito arabų ir žydų filosofija bei *Dieviškųjų Įstatymų* etika. XIII a., kuris laikomas brandžiųjų viduramžių pradžia, Albertas Didysis, Tomas Akvinietis, Sigeras Brabantietis ir kiti, rašantys teologijos sumas ar filosofinius komentarus, buvo veikiami arabų ir žydų mąstytojų. Jų veikaluose buvo aptarinėjamos normatyvinės, psichologinės bei sociologinės etikos problemos. XIV a. pradžioje kilusi reakcija prieš scholastiką pasireiškė dviem srovėmis: racionalizmu, kritikuojančiu ankstesnių teologų argumentus, ir fideizmu, panaudojančiu mokslines tiesas teologijos teiginiams įrodyti. Oksforde susiformavusi nominalizmo srovė vėliau persikėlė į Paryžių, kurios garsiausias atstovas Wiljamas Ockhamas pasižymėjo universalijų teorija. Etikoje Ockhamas laikėsi požiūrio, kad moralinio gėrio pagrindas yra Dievo valia. Tačiau okamizmo skepticizmas nepadėjo išspręsti universitete prasidėjusios krizės: teologų ir filosofų konflikto. Kitapus universiteto ėmė rastis naujų asmenybių – *intelektualų.* Pirmieji iš jų buvo Eckhartas ir Dantė, kurie išgarsėjo ne universiteto pasaulyje. Tai buvo didžioji XIII ir XIV amžių permaina: filosofija išėjo už universitetų sienų. Eckhartas ir Dantė pradeda filosofijos suvisuomeninimo darbą. Dominikonas ir teologas Mokytojas Eckhartas, misticizmo atstovas, ima rengti disputus ne universitete, o šalia universiteto vietine kalba Reino slėnio beginių ir begardų bendruomenėse, o Dantė rašo *Pokylį* šnekamąja italų kalba. Toks filosofinės kontempliacijos modelis, buvo pavojingas krikščioniškajam gyvenimui, nes skelbė ne dvilypę, o *kitą tiesą, kitą* santykį su tiesa, *kitą* moralės koncepciją ir į kurią galėjo įsijungti pasauliečiai. Taip prasidėjo nauja epocha, nebetelpanti į lotyniškuosius viduramžius.

Kursas baigiamas scholastinės filosofijos ir švietimo raida Lietuvoje bei filosofijos vaidmens, formuojant dorovės normas viduramžiais, apibendrinimu.

Preface

The following course of Medieval Philosophy and Ethics is designed for senior students of philosophy and ethics departments. It consists of sixteen lectures and eight seminars. During the seminars original texts by medieval authors, related to the topics of the lectures, are analyzed. This work helps students to better understand the discussed topics and to develop pedagogical and research skills.

The most prominent medieval philosophical and ethical theories are distributed chronologically along the major periods of the Middle Ages: Early, Central and Late. The Early period, which lasted till the 13th century, is called the *Latin,* for then only the Latin language was used in religious and other writings. In the first stage of the period knowledge was not developed, but some studied fragments of Greek science. Only after the Carolingian Renaissance in the 9th century was cultural development intensified: schools were founded and concentrated research, beginning again with studies of Greek philosophy. Along with the elaboration of Latin Christian philosophy and ethics, Arab and Hebrew philosophy and the Ethics of the Divine Laws were developed in Western Europe.

The second medieval period started in the 13th century. Among the most prominent thinkers were Albert the Great, Thomas Aquinas and Siger of Brabant. They are famous as the authors of theological *summas* and of *philosophical commentaries*, which they wrote under the influence of Arab and Jewish philosophy. In these works, a lot of ethical problems are discussed: normative, psychological and sociological ones. At the beginning of the 14th century a reaction against scholasticism started. It displayed itself in two trends: rationalistic and fideistic. The first criticized the arguments of contemporary theology, the second tried to use scientific arguments to demonstrate the truths of religion. In Oxford the nominalism trend was started. Later it reached Paris. The most prominent representative of it was William of Ockham, famous for his theory of universals. In Ethics he taught that God's will is the source of moral goodness. But ockhamist scepticism did not help to alleviate the crisis of universities, the conflict between theologians and philosophers. Outside the university a new personality, the *intellectual,* came into being. The first intellectuals – Eckhart and Dante – became famous outside the walls of a university. Eckhart and Dante started the propagation of philosophy. The Dominican theologian Master Eckhart was a representative of mysticism. He started disputes outside the university, to the Beguines and the Beggars of the Rhine Valley, and did so not in Latin but in the German vernacular. In his turn, Dante wrote the *Symposium* in the colloquial Italian language. Such a model of philosophical contemplation was dangerous to Christian life. It was a representative not of double truth but of *other truth,* of an *other* attitude to truth, of an *other* concept of morality, which was open to laymen. This way a new epoch, surpassing the limits of the Latin period, commenced.

At the end of the course, the development of scholastic philosophy and education in Lithuania is considered. Finally, the influences of philosophy on medieval morality are summarized.

I. ĮŽANGA

Viduramžių sampratos problemiškumas

Chronologiškai apibrėžti *viduramžius* yra gana sunku, nes jie įsiterpia tarp antikos ir naujųjų amžių, t. y. tarp dviejų epochų. Šį periodą Europoje istorikai skaičiuoja nuo Romos imperijos žlugimo 476 m. iki Amerikos atradimo 1429 m. Terminas *viduramžiai* italų humanistų buvo pasiūlytas XVII a. Viduramžiai yra viena iš sunkiausiai interpretuojamų epochų ne tik dėl jos vidinio sudėtingumo: kalbos, metafizikos ir dialektikos, bet ir dėl tyrinėtojų skirtingo vertinimo. Vieni šią epochą menkina, kiti aukština, vieniems – tai šviesa, kitiems – tamsa. Tačiau visi sutaria, kad vienas iš svarbiausių tos epochos požymių, suvienijęs Europą, yra krikščionybės priėmimas. Per visą tūkstantmetį Bažnyčia buvo politinės valdžios patarėja ir sąjungininkė, kūrusi krikščioniškąją kultūrą. Viduramžiška Europos mąstymo ir doktrinų vienovė yra grindžiama krikščionišku tikėjimu. Dešimt filosofijos istorijos vidurinių amžių nuo Augustino, Boetijaus iki Petrarkos, Lutherio, Descartes'o yra nužymėti proto ir tikėjimo sąveika, *universalijų* problema, scholastikos gimimu, lotyniškojo averoizmo susiformavimu. To laikotarpio etika apima moralės filosofiją ir laimės sampratą. Moralės filosofijoje kalbama apie protą, apreiškimą, dorybių sistemą ir žmogaus laisvą valią. Laimė yra siejama su amžinuoju gyvenimu.

Lietuvoje filosofijos studijos prasidėjo Vilniuje 1571 m. jėzuitų įkurtoje kolegijoje. Iki XVIII a. vidurio įvairiose Lietuvos mokyklose ir akademijose buvo dėstoma viduramžių scholastinė filosofija.

Literatūra

1. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
2. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
3. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija*, Vilnius, *Aidai*, 2000
4. Alasdair MacIntyre. *Trumpa etikos istorija*, Vilnius, *Charibdė*, 2000
5. Alain de Libera. *La philosophie médiévale*, Paris, *Presses Universitaires de France*, 1989
6. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
7. Romanas Plečkaitis. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius, *Mintis*, 1975
8. *Filosofija Vilniaus universitete*, sudaryt. Romanas Plečkaitis, Vilnius, *Mintis*, 1979

II. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS PRIEŠISTORĖ IR ETIKOS PRINCIPAI

1. Patristika. Aurelijus Augustinas (354–430). Gėrio ir blogio problema

Patristika

Vakarų viduramžių filosofija, dar kitaip vadinama scholastika, plėtojo krikščionišką filosofiją ir rėmėsi Bažnyčios Tėvų darbais. Bažnyčios Tėvų (*Patres*) mokslas vadinamas *patristika*. Jis apima II – VII amžius ir skirstomas į Rytų, t. y. Graikų Tėvų, ir Vakarų – Lotynų Tėvų. Pirmieji Tėvų veikalai buvo apologetinio pobūdžio. Juose ginamas tikėjimas, įrodinėjama krikščionybės intelektualinė ir etinė vertė bei jos pranašumas prieš pagoniškąją filosofiją ir jie skirti polemikai su kitatikiais. Apologetai buvo pirmieji rašytojai, kurie, laikydamiesi Evangelijos, aiškino filosofinius klausimus. Vėliau, dėl pirmųjų apologetų įtakos, Bažnyčios Tėvai savo pastangas skyrė teorijai, nuosekliam pažiūrų išdėstymui, krikščioniškos filosofijos sistemų kūrimui.

Patristikos filosofija yra skirstoma į Rytų, kurios centras buvo Aleksandrijoje, ir Vakarų – centras Romoje. Rytų ir Vakarų patristikos skyrėsi ne tik geografija, kalba, bet ir tradicija. Graikų Tėvai dirbo aplinkoje, kur vyravo polinkis į filosofines spekuliacijas, kur dar buvo stipri helenistinės filosofijos įtaka. Jie pirmieji adaptavo graikų filosofinius terminus ir tapo pirmaisiais filosofijos sistemintojais. Tuo tarpu Lotynų Tėvai buvo priešiškai nusiteikę graikų filosofijos atžvilgiu ir čia ilgą laiką vyravo apologetika. Tačiau Vakaruose atsiradusi pirmoji krikščioniška filosofijos sistema buvo savita ir mažai paveikta graikų kultūros.

Patristikos filosofija kėlė sau du uždavinius: 1. Tapti savarankiška ir atsiskirti nuo pagoniškų filosofijų įtakos. 2. Kuo tiksliau atitikti krikščionių tikėjimą. Patristikos laikotarpiu filosofija praėjo keturis vystymosi etapus: 1. Gnosticizmą – mėginimą krikščionių tikėjimą paversti pažinimu (II a. vid.– III a. pr.). Nekrikščioniška sistema. 2. Aleksandrijos Tėvų – žymiausia Origeno sistema (III a.). Krikščioniška, orientuota į graikų filosofiją. 3. Kapadokijos Tėvų – žymiausia Grigaliaus Nisiečio sistema (IV a.). Krikščioniška, derinanti Origeno sistemą su Bažnyčios tradicija. 4. Vakarų Tėvų – Augustino sistema (IV a. pab. – V a. pr.).

Aurelijus Augustinas (354–430). Gėrio ir blogio problema

Augustino mąstymui daugiausia įtakos turėjo Platonas, su kurio darbais jis

susipažino iš neoplatonikų versijų, nes buvo „*vienintelis antikos lotynų filosofas, nemokėjęs graikų kalbos*“. Iš graikų filosofijos jis perėmė eudemonistinę idėją, kad filosofinė išmintis, padeda žmogui siekti tikslo, kuris yra laimė. Tačiau laimę, pasak Augustino, žmogus pasiekia tik pažinęs *Dievą ir savo sielą*. Dievas, kaip laimės priežastis priežastis ir tikslas, yra Augustino etikos centras: „*kiekvienas gėris – arba Dievas, arba iš Dievo*“. Visa normatyvinė ir teorinė Augustino etika atsispindi jo *Išpažinimuose* kartojamame kreipimesi į Dievą: „*Ir visa mano viltis – vien didis Tavo gailestingumas. Duok, ką įsakai, ir įsakyk, ką nori*“.

Augustino etika pirmiausia yra meilės etika, nes geriausi darbai gimsta tik iš meilės, o labiausiai iš meilės aukščiausiajam gėriui – Dievui. Augustinas teigia, kad tik meile galima pasiekti laimę, nes Dievas „*mylėdamas atgaivina* sielas ir *padaro*, *kad mylinčios jį būtų laimingos*“. Todėl žmogaus prigimtį atspindi ne protas, o jausmai arba širdis, arba aktyvi valia: „*tik per valią nusipelnome ir gyvename garbingą bei laimingą gyvenimą, tik per valią – ir gėdingą bei nelaimingą*“. Žmogaus prigimtis reiškiasi ne tuo, ką žino, bet tuo, ko nori, aiškina Augustinas ir šia savo teorija įtvirtina voliuntaristinę kryptį tiek filosofijoje, tiek etikoje. Augustinas ypač akcentavo tikėjimo vaidmenį pažinime, nes, jo nuomone, Dievą, kuris persmelkė žmogaus prigimtį ir kurio esmė yra valia, galima pažinti ne protu, o tikėjimu. Valia Augustino filosofijoje yra iškeliama virš proto ir yra svarbiausia dvasinio gyvenimo apraiška.

Spręsdamas gėrio ir blogio buvimo problemą, Augustinas gėrį kildino iš Dievo, o blogį – iš žmogaus laisvos valios. Vadinasi, gėris slypi Dievo malonėje ir jo kilmė yra metafizinė, o blogis – žmogaus prigimtyje, jo kilmė – antropologinė. Tačiau, nenorėdamas pripažinti, kad blogis yra savarankiškas, Augustinas aiškina, jog Dievas kuria gerą prigimtį, tik nedora valia ją iškraipo ir ji nebeatitinka tikrosios prigimties. Vadinasi, blogio šaltinis yra „*neatitikimas prigimčiai*“. Taigi žmogus yra atsakingas už blogį, o malonė yra Dievo dovana žmogui ir gėris priklauso tik nuo Dievo malonės. Vėliau šią koncepciją plėtojo kalvinistai, o XVII a. ją atnaujino jansenistai. Augustino filosofijos veikiami savo sistemas kūrė Descartes'as ir Malebranche'as.

Literatūra

1. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
2. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
3. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part I, Augustine to Bonaventure*, New York, *The Newman Press*, 1962
4. Peter Brown, *Augustinas iš Hipono*. Vilnius, *Taura*, 1997

5. Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai*, Vilnius, *Ardor*, 1998
6. Aurelijus Augustinas. *Dialogai*, Vilnius, *Katalikų pasaulis*, 1999
7. Saint Augustin. *Confessions*, Paris, *Pierre Horai*, 1982

2. Patristikos pabaiga. Severinas Boetijus (480–524). Ontologinis ir moralinis gėris

Patristikos pabaiga

Baigiantis IV a., Romos valstybė suskilo į dvi dalis: Rytus ir Vakarus. Rytinė dalis – tai Bizantijos imperija su sostine Konstantinopoliu, išsilaikiusi iki Brandžiųjų viduramžių, o Vakarinė dalis – Romos imperija, savo egzistavimą baigusi 476 m. su paskutiniuoju nepilnamečiu imperatoriumi Romulu. IV a., išryškėjus Rytų ir Vakarų religiniams ir politiniams nesutarimams, skirtingomis kryptimis pasuko ir Graikų bei Lotynų Tėvai. Paskutinis patristikos periodas prasidėjo V a. viduryje ir baigėsi IX a., atsiradus naujai krikščioniškai filosofijai – *scholastikai*.

Rytų Tėvų darbai, aiškinantys ir komentuojantys helenistų kultūros palikimą, tapo svarbūs lotyniškajai patristikai. Helenizmo krypties pradininkai buvo Origenas ir Grigalius Nisietis. Rytų patristika derino krikščionių tikėjimą su graikų mokslu, o Vakarų patristika bandė suderinti krikščionių tikėjimą su moralinėmis normomis, praktinėmis problemomis bei parodyti istorinį proceso vystymąsi. V a. Rytų patristikoje dominavo neoplatonizmo idėjos. Žymiausias autorius, pasirašęs Dionisijo Areopagito, pirmojo Atėnų vyskupo, vardu, vėliau atskleistas kaip anoniminis autorius ir todėl pradėtas vadinti Pseudodionisiju arba Pseudoareopagitu, paliko traktatus: „*Apie Dievo vardus*“, „*Apie mistinę teologiją*“, „*Apie dangiškąją hierarchiją*“ ir „*Apie bažnytinę hierarchiją*“. Pseudodionisijas išliko krikščioniškosios mistinės filosofijos autoritetu. VI a. buvo laikinas aristotelizmo atgimimas. Tačiau Rytų patristikoje jau nuo V a. savarankiška teologinė mintis nutrūko, nes, valdant Justinianui, buvo uždarinėjamos mokyklos tiek Atėnuose, tiek Aleksandrijoje ir Antiochijoje. VIII a. Jono Damaskiečio, apjungusio krikščionių mąstytojų filosofijos, dogmatikos ir mistikos veikalus į vieningą dogmatinę sistemą, dėka Rytų patristika atsigavo. Vėliau Rytų patristika plito Bizantijoje, tačiau ko nors naujo nepasiekė. Išsaugotą pirmąją patristiką Bizantija perdavė Rusijai, kuri ją išlaikė iki naujųjų laikų.

Lotyniškajai tradicijai antikos mokslininkų palikimas buvo sunkiai prieinamas, nes vakarinėje imperijos dalyje graikų kalbą jau mažai kas mokėjo, nors dar visai neseniai Viduržemio jūros pakrančių gyventojai kalbėjo graikiškai. Severinas Boetijus yra paskutinis patristikos pabaigos intelektualas skaitęs graikų filosofus originalo kalba ir vertęs jų traktatus į lotynų kalbą.

Severinas Boetijus (480–524). Ontologinis ir moralinis gėris

Vakaruose prasidėjęs intelektualinės kultūros nuosmukis buvo daug didesnis negu Rytuose. Būtent tuo metu karaliaus Teodoriko rūmuose rengiamuose disputuose ėmė reikštis Anicijus Manlijus Severinas Boetijus, kilęs iš kilmingos ir įtakingos giminės, davusios Romos imperijai konsulų, du imperatorius ir net popiežių. Iš jaunų dienų jis buvo rengiamas politinei ir valstybinei veiklai, išrinktas konsulu, vėliau – pirmuoju rūmų ministru. Jo abu sūnūs taip pat buvo konsulai. Dėl karaliaus dvaro intrigų Boetijus buvo apkaltintas išdavyste, įkalintas, o 524 m. nužudytas.

Umberto Eco, šiuolaikinis italų filosofas, parodo Boetijaus epochą, apimtą gilios istorinės krizės. Eco rašo: „*kai žlunga atrodytų amžinos vertybės: Antika tiesiog nyko šio paskutinio humanisto akyse, raštijos kultūra toje barbariškoje epochoje buvo kone žlugusi, Europos lūžis pasiekė vieną tragiškiausių momentų. Todėl Boetijus ieškojo atramos vertybėse, kurios negali išnykti*“. Boetijus išsikėlė sau uždavinį išversti į lotynų kalbą visus Platono ir Aristotelio kūrinius. Jo atliktas darbas, nors dėl ankstyvos mirties ir nebaigtas, viduramžiams perdavė didelę antikos filosofijos paveldo dalį ir naują lotynų kalbą, kuri beveik tūkstantį metų buvo *lingua franca* Europos mąstytojams. Vakarų filosofijoje, laikydamasis *septynių laisvųjų menų schemos*, Boetijus pirmasis įtvirtino antrą *septynių menų* dalį: aritmetiką, geometriją, muziką ir astronomiją. Iki tol lotyniškoji filosofija naudojosi tik pirmąja *trijų menų* dalimi: gramatika, dialektika ir retorika. Boetijus parašė *Geometriją*, kurioje lotyniškai perteikė Eukleido geometriją, bei aritmetikos, muzikos ir astronomijos veikalus. Jis parodė, kad aritmetika tiria skaičių patį savaime, muzika – skaičių santykius, geometrija – dydį rimties būsenoje, o astronomija – judantį dydį. Šiuos *keturis menus* Boetijus pavadino *quadrivium* – keturiais keliais į filosofiją. Jo *quadrivium* skirtos knygos viduramžiais tapo vadovėliais, jo parašyti logikos traktatai atstojo Aristotelio studijas, o teologijos darbai virto sisteminės teologijos pavyzdžiu.

Filosofija Boetijui buvo „*dorybių mokytoja*, *tikrosios šviesos pranašė*“, nuosekliais samprotavimais atskleidžianti tiesą, suteikianti sielai ramybę ir ištvermę. Veikalas „*Filosofijos paguoda*“, kuris yra tarsi Boetijaus filosofinės minties *summa*, buvo parašytas kalėjime, laukiant mirties bausmės įvykdymo. Šiame veikale per filosofiją Boetijus atskleidžia likimo (Fortūnos) prasmę. Fortūna yra atsitiktinumas, tačiau, sekdamas Aristoteliu, Boetijus sako, kad atsitiktinumas yra objektyvus ir „*reiškiasi neišvengiamu priežastiniu sąryšiu*“. Todėl žmogus, turėdamas laisvą valią, protu, susietu su dieviška inteligencija, gali pramatyti Fortūnos siūlomas amžinas ar laikinas vertybes ir iš to plaukiančias pasekmes, jis „*yra laisvas norėti ar nenorėti*“ laikinos laimės. Žmogaus moralinio

poelgio tikslas yra pakilti virš atsitiktinių bei laikinų dalykų ir neleisti likimui užvaldyti jo sielos, nukreipiant ją „*tolyn nuo tikrojo gėrio*“. Boetijus rašo, kad „*ir laimė, ir Dievas yra aukščiausias gėris*“. Tokia gėrio apibrėžtis tampa etikos ir ontologijos svarstymo objektu. Kalbėdamas apie gėrio ir buvimo santykį, Boetijus pereina į ontologinę plotmę. Jis identifikuoja esinį su gėriu ir blogį su neesiniu. Atskirdamas paprastą esinį, t. y. Dievą, kuriame buvimas *tai*, *kas yra*, sutampa su *tuo*, *kuo jis yra*, nuo sudėtinio esinio, kur buvimas yra viena, o būti kažkuo yra kita, Boetijus atskiria aukščiausiąjį, arba pirminį, Gėrį nuo antrinio, t. y. nuo sukurtų daiktų, gėrio. Daiktai yra geri, nes jų buvimas atsiranda iš Dievo, kuris yra pirmasis Gėris, valios. Ontologine gėrio samprata Boetijus grindžia moralinę gėrio sampratą, sakydamas, kad savo prigimtimi „*visi siektini dalykai yra susiję su gėriu*“, todėl visi žmogaus veiksmai nukreipti į gėrį. Žmonės, kurie daro bloga, pasak Boetijaus, praranda savo buvimą, t. y. savo žmogišką prigimtį, nes „*žmogus*, *atsisakęs doros* ... ir dėl to, *negalėdamas pereiti į dievišką-ją būtį, pavirsta žvėrimi*“. Laikydamasis platoniško požiūrio, Boetijus teigia, kad, vadovaujant meilei, visa kūrinija siekia sugrįžti prie savo pirminio šaltinio ir aukščiausio Gėrio, nes iš meilės viskas atsiranda ir į ją viskas sugrįžta.

Literatūra

1. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
2. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part I, Augustine to Bonaventure*, New York, *The Newman Press*, 1962
3. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, Sheed and Ward,1989
4. Anicius Manlius Severinus Boethius. *Filosofijos paguoda*, Vilnius, *Alma littera*, 2000
5. Umberto Eco. *Menas ir grožis Viduramžių estetikoje*, Vilnius, *Baltos lankos*, 1997
6. Jonas Morkus. *Roma barbarų valdžioje*, // kn. Anicius Manlius Severinus Boethius, *Filosofijos paguoda* ..., p. 8 – 15
7. Marija Oniščik. *Severinus Boethius – Noster Summus Philosophus*, *Logos* 1999 Nr.16, p. 83 – 90

SEMINARAI

1. Augustino auklėjimo (paideia) samprata
2. Boetijaus dorybių samprata

III. ANKSTYVŲJŲ VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA IR DOROVĖS TAISYKLĖS

1. Karolingų atgimimas. Jonas Škotas Eriugena (IX a.) ir panteizmas. Anzelmas Kenterberietis (1033–1109) ir scholastikos pradžia

Karolingų atgimimas

Pirmasis viduramžių kultūros pakilimas Vakarų Europoje, žlugus Romos imperijai, siejamas su frankų, vienos iš germanų genčių, bandymu suvienyti Vakarų Europą ir atgaivinti imperinę valstybę. Tai pavyko Karoliui Didžiajam, kuris 800 m. buvo popiežiaus karūnuotas ir tapo Karolingų imperijos nuo Mozelio iki Reino upių valdovu. Karolingų valdymo metu, padedant popiežiui, buvo reformuota Bažnyčia ir evangelizuota rytinė imperijos dalis. Karolis Didysis suprato mokslo svarbą ir savo dvare pradėjo telkti mokslininkus, visoje imperijoje steigė mokyklas bei rūpinosi menu. Karolio Didžiojo laikais kultūra iš Britų salų persikėlė į Prancūziją. Svarbiausios mokyklos Karolingų laikais įsikūrė Ture, Orleane, Reimse, Korbi, Šartre, Sent Galene ir kitur. Jos tapo ne tik mokymo, bet ir mokslo įstaigomis su mokslininkais ir kaupiamomis bibliotekomis bei skriptoriumais. Šis laikotarpis vadinamas pirmuoju Renesansu, davusiu pradžią filosofijai, kuri vadinama *ankstyvaja scholastika*.

Karolio Didžiojo imperijos intelektualinės ir bažnytinės reformos įkvėpėjas ir organizatorius buvo anglas Alcuinas (~730–804), išsilavinimą gavęs viename svarbiausių to meto Anglijos kultūros ir mokslo centrų – *Yorko* mokykloje. Šią mokyklą, garsėjusią savo biblioteka ir mokslininkais, formavo garsus egzegetas ir istorikas Venerable Bede (673–735), kunigas ir vienuolis iš *Jarrow*'o vienuolyno, bei jo mokiniai. Pakviestas Karolio Didžiojo Alcuinas vadovavo rūmų mokyklai, kuri buvo vadinama *Palatine* mokykla. Vėliau ji persikėlė į Paryžių ir tapo Paryžiaus universiteto prototipu. Nuo 796 m. iki gyvenimo pabaigos Alcuinas vadovavo Šv. Martyno abatijai ir mokyklai Ture. Alcuinas parašė teologijos „*De fide*“, etikos „*De virtutibus et vitiis*“, logikos „*De dialectica*“, psichologijos „*De animae ratione*“ traktatų.

Karolingų laikotarpio mokykla buvo dviejų pakopų: žemesniosios – pasaulietinių mokslų ir aukštesniosios – teologijos. Mokslai buvo modeliuojami pagal septynių *laisvųjų menų* schemą, paveldėtą iš romėnų epochos pabaigos, ir skirstomi į dvi grupes: *trivium* – gramatika, retorika, dialektika (logika) ir *quadrivium* – aritmetika, geometrija, astronomija, muzika. Mokslo atgimimas

ypač siejamas su *gramatiniu* atgimimu. Europoje paplinta lotynų kalba, kuri vartojama ne tik Bažnyčios liturgijoje, – ja rašomas ir imperijos įstatymų kodeksas. Skriptoriumuose perrašyti antikos ir bibliniai tekstai supaprastintu, lengvu lotynišku raštu, vadinamuoju *karolingų mažuoju*, tampa populiarūs visoje imperijoje. Karolio Didžiojo kultūros politikos atgaivinta klasikinė antikos literatūra ir mokslo sistema pagal septynių *laisvųjų menų* schemą yra naudinga, formuojant naują imperijos valdančiųjų klasę, t. y. pasauliečius aristokratus ir dvasininkus.

Jonas Škotas Eriugena (IX a.) ir panteizmas

Karolingų laikotarpio filosofija nepasižymėjo originalumu, tačiau šio laikotarpio filosofinėje sistemoje unikalią vietą užėmė Jonas Škotas Eriugena (~810 ~ 877). Gimęs Airijoje (tai liudija jo pavardė – Eriugena – kilęs iš Erino), mokėsi airių vienuolyne, kur šalia lotynų buvo studijuojama graikų kalba. Yra žinoma, kad Venerable Bede dar kalbėjo graikų kalba, bet Alcuinas jos jau nebemokėjo. Eriugena, tais laikais garsėjęs nepaprastu išsilavinimu, buvo pakviestas į imperatoriaus Karolio Plikagalvio (Karolio Didžiojo anūko) rūmus ir ten užėmė pirmojo rūmų mokslininko vietą. Apie jo asmeninį gyvenimą yra mažai žinoma, bet spėjama, kad jis buvo pasaulietis. Imperatoriaus prašymu Eriugena išvertė iš graikų į lotynų kalbą Grigaliaus Nisiečio ir Pseudodionisijo su Maksimo Išpažinėjo komentarais raštus. Jis ne tik vertė, bet ir pats rašė bei komentavo Graikų ir Lotynų Tėvų darbus. Jo svarbesni traktatai buvo skirti ginčams apie predestinaciją „*De praedestinatione*“ (*Apie lemtį*), metafizikai „*De divisione naturae*“ (*Apie gamtos skirstymą*), komentarai Boetijaus darbams. Eriugenos darbams turėjo įtakos Augustinas, todėl jie ne tokie mistiški kaip Graikų Tėvų. Pats Eriugena pirmumą teikė graikams, sakydamas, kad jie „*į daiktus žiūrėjo su didesne įžvalga ir jų kalba yra tikslesnė*“. Garsusis jo veikalas – penkios „*De divisione naturae*“ knygosn – Gilsono buvo pavadintas, „*neaprėpiama metafizikos epopėja*“. Tačiau 1050 m. popiežius Leonas IX šį veikalą pasmerkė, o popiežius Honorijus III 1225 m. įsakė jį sudeginti. Būtent šis Eriugenos traktatas padėjo pagrindus viduramžių panteizmui ir panteistinėms misticizmo atmainoms. Eriugena teigė, kad pasaulis kyla iš Dievo, o jo panteizmas pasireiškė teigimu, kad Dievas yra „*visa visame kame*“. Dievo kūryba yra tik „*paties Dievo vystymasis*, *Jo tapsmas*“. Pasaulio kūrimas, Eriugenos nuomone, yra ne valios aktas, „*o būtinas procesas*“. Turinio atžvilgiu ortodoksiški viduramžiai negalėjo priimti Eriugenos mokymo, tačiau savo forma tai buvo vientisos, nekompiliacinės sistemos pavyzdys.

Anzelmas Kenterberietis (1033–1109) ir scholastikos pradžia

Anzelmas buvo kilęs iš Aostos (dabar Italijos miestas, tuo metu buvo Burgundijos karalystės dalis). 1059 m. jis atvyko mokytis į Normandiją, benediktinų vienuolyną Becą. Tuo metu ten dėstė garsus dialektikos ir retorikos mokytojas lombardietis vienuolis Lanfrankas, scholastikos pradininkas. Būtent jo mokiniu tapęs Anzelmas vėliau perėmė savo mokytojo pareigas vienuolyno mokykloje. 1089 m. mirus Lanfrankui, kuris tuo metu jau buvo Kenterberio arkivyskupas, kaip jo idėjų tęsėjas 1093 m. arkivyskupu buvo paskirtas Anzelmas. Dėl nuolatinių konfliktų su karaliumi Anzelmas daug laiko praleido tremtyje, toli nuo Kenterberio.

Anzelmo žymiausi veikalai yra: „*De grammatico*“ (dialektikos įvadas), „*Monologion*“, „*Proslogion*“ (abu skirti Dievo buvimo įrodymui), „*De veritate*“ (logikai skirtas darbas), „*De libertate arbitrii*“, „*De casu diaboli*“ (abu nagrinėja tiesos, teisingumo ir valios santykį). Jie parašyti, būnant prioru Beco vienuolyne, o traktatai: „*De Incarnatione Verbi*“ (apie dialektikos taikymą teologijai), „*Cur Deus homo*“ (apie Atpirkimą), „*Meditatio redemptionis humanae*“ ir „*De concordia*“ (nagrinėjantys Įsikūnijimą ir Atpirkimą) parašyti, kai Anzelmas buvo arkivyskupas.

Pagrindinė Anzelmo tezė proto ir tikėjimo klausimu, tapusi viduramžių filosofijoje norma, buvo tokia: „*krikščionis privalo tikėjimu pasiekti supratimą, o ne supratimu – tikėjimą*“. Ši scholastinė nuostata išreiškė tai, kad tiesai pažinti reikalingas ir tikėjimas, ir protas. Anzelmas buvo pirmasis scholastas, suformavęs scholastinės filosofijos uždavinį: „*supratimo ieškantis tikėjimas*“. Savo veikale „*Monologionas*“ jis parodo žmogaus bandymą apjungti meditaciją ir mąstymą, siekiant tikėjimo tiesų. Jis siūlo pasiekti tikėjimo tiesas be Šv.Rašto pagalbos, vien meditacija ir proto galia (*sola ratione*). Tai davė pretekstą jo bendraamžių diskusijoms. Vis dėlto svarbiausias Anzelmo veikalas, atnešęs jam filosofo šlovę, yra „*Proslogionas*“, kuriame, pateikęs racionalių teiginių apie dievišką tiesą, jis jaučia jų nepakankamumą. Anzelmas klausia savo sielos, kuri kartu su protu rado Dievą: „*tai kodėl nejunti to*, *ką radai*?“, ir maldoje kreipiasi į patį Dievą: „*Kodėl Tavęs, Viešpatie Dieve, nejunta mano siela, jei ji Tave rado*?“ Žmogaus protui, daro išvadą Anzelmas, Dievas yra iki galo nepasiekiamas: „*Taigi, Viešpatie, esi ne tik tai, už ką didesnio negali būti pamąstyta, bet ir kai kas didesnio negu gali būti pamąstyta*“.

Šiame kūrinyje Anzelmas Dievo buvimą bando įrodyti ontologiškai, kai iš loginės sąvokos daroma išvada apie objekto egzistavimą.

Anzelmas davė pradžią viduramžių metafizikai, tačiau jo ontologinis įrodymas susilaukė Tomo Akviniečio (XIII a.) ir Kanto (XVIII a.) kritikos.

Literatūra

1. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
2. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
3. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part I, Augustine to Bonaventure*, New York, *The Newman Press*, 1962
4. Anzelmas Kenterberietis. *Proslogionas*, Vilnius, *Aidai*,1996
5. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
6. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996

2. Mistikos pradžia. Šv. Bernardas Klervietis (1091–1153). Petras Abelaras (1079–1142). Ginčas dėl universalijų

Mistikos pradžia

Ankstyvųjų viduramžių ortodoksinėje filosofijoje šalia scholastikos buvo plėtojama ir mistika. Šios dvi kryptys siejosi ir net kartais papildydavo viena kitą. Mistika teikė pirmenybę kontempliatyviam tiesos pažinimo būdui, tuo tarpu scholastika pripažino spekuliatyvųjį būdą. Kontempliacijos metu protas, pasiekdamas objektą, kontempliaciją paverčia savita patyrimo rūšimi. Šitaip tiesa pasiekiama ne tiek protu, kiek jausmais ir afektu. Pagal mistikos santykį su scholastika susiformavo dvi misticizmo atmainos: viena, turinti pakeisti scholastiką, – ekskliuzyvinė, kita – tik papildanti ją.

Mistikos proveržio padarinys – kryžiaus žygiai, žiauriu siautėjimu stiprinantys šį proveržį, giliai jaudinantį paprastus žmones. XI amžiuje riteriams Bažnyčia suteikė ypatingo dvasingumo aureolę: savo ginklais jie turi paspartinti Dievo karalystės įsigalėjimą. Šis požiūris, glaudžiai susijęs su šventojo karo idėja, įgavo realų pavidalą Kryžiaus žygių metu. Pirmasis Kryžiaus žygis įvyko 1096–1099 metais, antrasis – 1147–1149, o trečiasis – 1189–1192 metais. Dar penki žygiai buvo XIII amžiuje. Prieš pirmąjį riterių Kryžiaus žygį Petro Atsiskyrėlio kvietimu tūkstančiai neturtingų žmonių leidosi į kelią vaduoti Jeruzalės. Jie žudė ir buvo žudomi, plėšė ir buvo plėšiami, daugelis jų mirė kelyje, kitus nužudė arba paėmė į vergovę turkai, laukę jų Nikėjoje. 1212 metais įvykęs vaikų Kryžiaus žygis, kuriam vadovavo jauni egzaltuoti pranašai, baigėsi daugumos dalyvių mirtimi ar vergove Egipte. XII amžiuje dažnai į fanatizmą perauganču tikėjimu naudojosi charizmatinės asmenybės arba demagogai, kurstydami liaudies neapykantą eretikams.

Šv. Bernardas Klervietis

Ekskliuzyvinio misticizmo pradininkas buvo Bernardas Klervietis, garsus pamokslininkas – *doctor mellifluus* (lot. saldžiakalbis), kilęs iš burgundų riterių giminės. Vienuolis cistersas, įsteigęs Klervo vienuolyną ir tapęs jo abatu, sukūrė griežtą regulą, paremtą askeze ir fiziniu darbu. Vėliau ši vienuolija įkūrėjo garbei buvo pavadinta bernardinų vardu. Bernardas vadovavo religiniam sąjūdžiui, kuris vėliau peraugo į II kryžiaus žygį. Būdamas įtakingas religiniame gyvenime, jis palaikė popiežių Inocentą II (1130–1143), tuo prisidėdamas prie jo išrinkimo, nes tuo metu vyko politinės intrigos dėl popiežių rinkimų ir pati krikščionija buvo susiskaldžiusi į dvi stovyklas. Popiežius Inocentas II sušaukė Laterano II Susirinkimą (1139 m.), kuris turėjo panaikinti vyskupų, kunigų, diakonų bei vienuolių santuokas. Išrinkus popiežiumi cistersų ordino vienuolį Eugenijų III (1145–1153), kurio mokytoju buvo Bernardas, padidėjo pastarojo politinė įtaka. Bernardas buvo nepripažįstantis kompromisų, teokratijos šalininkas.

Bernardas Klervietis buvo išsilavinęs, tačiau pagrindinis jo pamokslų, filosofijos šaltinis buvo Evangelijos, šv. Jono ir šv. Pauliaus raštai. Filosofinę reikšmę turi šie Bernardo veikalai: „*Apie nuolankumo ir išdidumo pakopas*“ (1121), „*Apie Dievo garbinimą*“ (1126), „*Apie malonę ir laisvą valią*“(1127) „*Apmąstymai*“ (1149–1152).

Bernardas Klervietis davė pradžią savitam mistiniam požiūriui į pažinimą, savo gyvenimo kelią vaizduodamas kaip dvasinės raidos ir moralinio tobulėjimo procesą. Jis perspėjo, kad mistinis individualizmas gali nuvesti į puikybės nuodėmę. Mistiko individualybė yra nesvarbi, idealas – būti panašiam į Dievą, kuriame ištirpsta visos individualybės. *Paprastumo* moralinės vertės išsaugojimas yra susijęs su puikybės nuodėmės baime. *Simplicitas* yra apsivalymas nuo visų atsitiktinybių ir kasdieniškumo. Pasiekti jį – tai žengti žingsnį kelyje Dievo link. Žmogus taip gilinasi į savo sielą, kad dėl Dievo net išsižada savęs. *Paprastumas* – tai vienintelė leistina forma, kuria galėjo laisvai ir nenuodėmingai reikštis žmogaus individualybė. Tikinčiojo paprastumas bei nuoširdumas yra priešprieša išminties tuštybei. Malda, mintys apie nuodėmes, atgaila – tokie buvo pagrindiniai viduramžių žmogaus asmenybinio sąmoningumo veiksmai. Bernardas buvo vienas iš tų mistikų, kurie praktiką siejo su teorija: jis ne tik praktikavo mistiką, bet ir skelbė, kad mistinis bendravimas su Dievu yra geriausias tiesos pažinimo būdas. Būtent šiuo požiūriu jis įėjo ir į filosofijos istoriją.

Bernardas Klervietis atskleidė mistinio pažinimo pakopas. Protas yra tuščias dalykas, jei neturime Malonės pas Dievą. Malonė pelnoma nuolankumu ir meile. Tiesą gali pažinti tik tas, kuris gali save padaryti taurų ir gerą. Jis

nurodo 4 meilės laipsnius, 12 nuolankumo pakopų (sekė Benediktu). Nuolankumo viršūnė – 1-oji pažinimo pakopa –nuolankumas, po to 2-oji pakopa – užuojauta, 3-oji pažinimo pakopa – kontempliacija: kentėdami apvalome širdį ir įgauname galią žvelgti į Dievą. Jos pažinimo viršūnė – ekstazė: protas, žvelgdamas į Dievą, patiria nuostabą ir pamiršta save. Tada siela ištrūksta iš kūno ir panyra į Dievą. Tačiau ji nesusilieja su Dievu, bet išlieka kita substancija.

Naudodamasis Bažnyčios autoritetu, Bernardas Klervietis kovojo prieš filosofą dialektiką Petrą Abelarą.

Petras Abelaras. Ginčas dėl universalijų

Iš vienintelio išlikusio Roscelino(1050–1120) laiško Abelarui ir paties Abelaro pasakojimų žinoma, kad Loše (*Loches*) ir Ture (*Tours*), Prancūzijos pietuose apie 1094–1098 metus pirmasis Abelaro mokytojas buvo vienuolis Roscelinas, žymiausias nominalizmo atstovas, dalyvavęs plačiai žinomame universalijų ginče, kuris itin jaudino viduramžių mąstytojus. Dingstį šiam ginčui suteikė Porfirijo traktatas „*Isagoge*“, kuriame rašoma: „*Ar giminės bei rūšys egzistuoja savaime, ar tik mintyse; jeigu jos egzistuoja tikroviškai, tai ar jos turi kūną ar ne; ir šiuo paskutiniu atveju, ar jos atskirtos nuo juslinių daiktų, ar būva su jais, – štai klausimai, reikalaujantys labai gilių apmąstymų*“. Kitaip tariant, ar bendrosios sąvokos (pavyzdžiui, *žmogus*, *priežastis*, *substancija*) turi realią būtį, ar tai tėra tik žodžiai bei pergamente nubrėžti ženklai? Roscelino požiūris buvo radikalus: „*realiai egzistuoja tik individualios substancijos, vardai patys savaime tėra kalbos kūrinys ir nėra susiję su tomis individualiomis substancijomis, tai tik garsai* (*flatus vocis*). *Universalijos realiai neegzistuoja*“. Susipažinęs su šia doktrina, Anzelmas Kenterberietis susirūpino dėl jos poveikio krikščionių tikėjimui ir ypač Trejybės dogmai. Jis teigė, kad, laikantis Roscelino požiūrio, iškyla dilema: *arba Dievas tikrai yra ir jis tegali būti vienas ir nedalomas, arba realiai egzistuoja trys Asmenys, vadinasi, yra trys Dievai.* Bažnyčia, gerbdama Anzelmo nuomonę, 1092 metais sušaukė Suasono (Soissons) Susirinkimą, kuriame Roscelino mokymas buvo pasmerktas kaip eretinis. Dėl šio sprendimo Roscelinui teko ieškotis prieglobsčio Anglijoje ir nutraukti Abelaro mokymą. Netrukus jis grįžo į Prancūziją ir toliau mokė Abelarą, tačiau jo, kaip mokytojo, reputacija buvo pašlijusi, todėl santykiai su mokiniu tapo įtempti. Jaunasis Abelaras nepritarė Roscelinui universalijų klausimu ir visada pradėdavo ginčą nugalėtojo tonu, argumentuodamas: „*žodis, garsas, išgaunamas orui kontaktuojant su balso stygomis, tas triukšmas, kurį girdžiu, – tai savarankiškos, individualios esybės. O jeigu jos savarankiškos, kaipgi jos gali būti universalios*?“ Roscelinas visą gyvenimą jautė Abelarui

didelę pagiežą, kad net nesusilaikė nepasišaipęs dispute su juo dėl iškastravimo: *„vyriškos giminės vardas praranda savo įprastinį apibrėžimą, jei yra atplėštas nuo savo giminės....“*

Palikęs Roscelino mokyklą, Abelaras toliau mokėsi Šartro mokykloje pas mokytoją Teodoriką Šartrietį (m.~1155), kuris universalijoms suteikė platoniškų idėjų prasmę. Abelaras, kaip ir dauguma viduramžių mąstytojų, tarp jų ir Porfirijas, laikėsi nuomonės, kad esybių klasifikacija turi objektyvią vertę, kad egzistuoja giminių ir rūšių hierarchija. Jis turėjo gerų mokytojo savybių, kurios atsispindi jo veikaluose, logiškai ir metodiškai dėstant mintis.

Literatūra

1. Wladyslaw Tatarkiewicz, *Filosofijos istorija, I t., Vilnius,* Alma littera*,* 2001
2. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages,* London, *Sheed and Ward*,1989
3. Frederick Copleston SJ, *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part I, Augustine to Bonaventure*, New York, The Newman Press, 1962
4. Anzelmas Kenterberietis, *Proslogionas*, Vilnius, *Aidai*,1996
5. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, Viduramžiai, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
6. John W. Baldwin, *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
7. Michael T. Clanchy. *Abélard*, *Flamarion*, Paris, 2000
8. *La dispute entre Roscelin et Abélard*.// Héloļse–Abélard. *Lettres et vies*. Introduction, traduction, notes, bibliographie et chronologie par Yves Ferroul, *Flammarion*, Paris, 1996
9. Porphyre. *Isagoge,* texte grec et latin. Translatio Boethii, traduction par Alain de Libera et Alain-Philippe Segonds, *Vrin*, Paris, 1998
10. Abélard. *Des intellections*, texte établi, traduit, introduit et commenté par Patric Morin, *Vrin*, Paris, 1994
11. Dalia Marija Stančienė. *Pirmasis naujųjų laikų žmogus viduramžių mąstyme – Petras Abelaras*. // *Logos* Nr. 31, 2002, p. 35–46

3. Šartro mokykla (XII a.). Humanizmas. Arabų filosofija: Avicena (Ibn Sina, 980–1037), Averojus (Ibn Rušdas, 1126–1198)

Šartro mokykla. Humanizmas

XII a. Vakarų Europoje suaktyvėjo miestų gyvenimas. Prie katedrų, vienuolynų ir miesto bažnyčių kūrėsi mokyklos. Nors kai kurios iš jų jau buvo

įkurtos anksčiau, tačiau XII a. Šv. Sostas ėmėsi jas itin skatinti. 1179 m. Laterano Susirinkime popiežius Aleksandras III paragino visose katedrų kanauninkų kapitulose laikyti po mokytoją, galintį nemokamai mokyti rašto neturtingus studentus. 1215 m. kitame Laterano Susirinkime popiežius Inocentas III paprašė stiprinti mokyklas ir išlaikyti papildomai dar ir teologijos mokytoją. Daugumoje to meto mokyklų būdavo po vieną mokytoją, todėl kiekviena mokykla specializuodavosi pagal mokytojo interesus, kiekvienas miestas ir mokykla buvo žinomi pagal akademinę specializaciją. XII a. Paryžius garsėjo laisvaisiais menais ir teologijos centru. Toledo katedros mokykla pasižymėjo graikų ir arabų mokslo veikalų vertimais. Medicina klestėjo Salerne ir Monpeljė, o teisė – Bolonijoje. Šartras irgi garsėjo laisvaisiais menais. Tačiau keičiantis ekonominei situacijai ir mokslo poreikiams, mokslininkai ir dėstytojai pradėjo organizuotis į didesnius centrus prie mokyklų. Šiek tiek vėliau prekybininkų bei amatininkų pavyzdžiu mokslininkai pradėjo burtis į gildijas. Švietimo gildijų sistema buvo pritaikyta XIII a. universitetuose.

Šartro mokyklos reikšmė išaugo 990 m., kai jai pradėjo vadovauti talentingas mokslininkas Fulbertas. Vėliau prie mokyklos suklestėjimo ypač prisidėjo jai vadovavę trys kancleriai: Bernardas Šartrietis, Gilbertas Porietis ir Teodorikas Šartrietis. Bernardas Šartrietis, garsėjęs kaip iškiliausias platonikas, kancleriavo 1119–1130 metais. Po jo iki 1141 m. kancleriu buvo jo mokinys Gilbertas Porietis, vėliau tapęs Puatjė vyskupu. Jis pirmasis viduramžių autorius parašęs originalų logikos vadovėlį „*Šešių principų knyga*“. Gilbertui tapus vyskupu, 1141 m. kancleriu tapo Teodorikas Šartrietis, jaunesnis Bernardo brolis, vadovavęs mokyklai iki mirties – 1150 ~ 1155 m. Teodorikas garsėjo kaip mokslininkas tyrinėtojas, prisidėjęs prie mokyklos mokslinės krypties plėtotės ir parašęs laisvųjų mokslų vadovėlį „*Heptateuchoną*“.

Šartro mokykloje telkėsi humanistai, labiau buvo domimasi filologija ir moksliniais tyrinėjimais, o ne metafizika. Mokslinės teorijos tuo metu galėjo būti skelbiamos laisvai, nevaržomos cenzūros kaip teologijos koncepcijos. Nuo XII a. mokykla tampa mokslo specialistų centru. Mokyklos bibliotekos darbuotojai ieškojo retų ir nežinomų mokslinių rankraščių graikų, arabų ar kitomis kalbomis, vertė juos į lotynų kalbą. Astronomijos, fiziologijos, medicinos studijos, domėjimasis Aristotelio logika ir universalijų problematika lėmė ypatingą šios mokyklos padėtį ir vaidmenį. Gamtotyra ir humanitarinės studijos išgarsino Šartro mokyklą, vėliau tapusią Oksfordo mokyklos prototipu.

Arabų filosofija

Avicena (Ibn Sina)

Arabų mąstytojas, gydytojas, enciklopedistas tadžikas Avicena (Ibn Sina) gyveno XI a. dabartinės Vidurinės Azijos teritorijoje. Gimė jis netoli Bucharos, kur gyveno devyniolika metų, po to, žlugus Samanidų dinastijai, persikėlė į Chorezmą. Ten praleido dešimt metų, o kai į valdžią atėjo Gaznevidų dinastija, dėl politinių priežasčių pasitraukė į Šiaurės Iraną, kur įvairiuose sultonų dvaruose pragyveno iki mirties.

Avicena rašė enciklopedinio pobūdžio veikalus bei Aristotelio tekstų komentarus. Aristotelį jis komentavo laikydamasis neoplatonizmo. Pavyzdžiui, aiškindamas Dievo santykį su pasauliu, jis teigė, kad Dievas yra vienis ir iš jo gali kilti tik vienis. Pasaulis yra sukurtas ne visas iš karto, bet yra įvairių kūrybinių aktų rezultatas. Iš pradžių atsiranda tik vienas aukščiausias intelektas, po to – žemesnieji intelektai, įsikūrę dangaus sferoje ir ją judinantys, dar po to – žemiausieji intelektai, t. y. žmogaus protas, ir paskiausiai – materialių daiktų formos.

Pirmieji Aviceną į lotynų kalbą pradėjo versti ispanų vertėjai. XII a. Toledo mokyklos vertėjas arabakalbis Ibn Dawdas, žinomas kaip „Dovydas Žydas“ („*Avendauth Israelita*“), arabų kalba parašytus traktatus išvertė į Kastilijos kalbą, o krikščionis Gundisalvas (Gondissalvi), vadinamas dar „Arkidiakonu Dominyku“, šį vertimą – į lotynų kalbą. Tuo metu Vakarų Europoje Aristotelio vertimų į lotynų kalbą dar nebuvo, todėl pirmiausia per Avicenos tekstų vertimus į lotynų kalbą ir buvo susipažįstama su Aristoteliu. Ištirta, kad XII a. pasirodęs Gundisalvo vertimas „*De anima*“, kurio paantraštėje parašyta, kad versta iš arabų į lotynų kalbą (*Liber de anima a Dominico Gundissalino ab Arabico in Latinum translatus*), nenurodant autoriaus, buvo sudurstytas iš įvairių Avicenos tekstų fragmentų. Taip atsirado populiari filosofinė srovė – lotyniškas avicenizmas, vėliau aviceniškas augustinizmas, – kurioje Aristotelio ir Avicenos mintys buvo iškraipytos. Pavyzdžiui, Gundisalvas Jokūbo laiške minimą „Šviesybių tėvą“ (Jok 1,18) pakeičia Avicenos veikliąja inteligencija ir taip ne tik sutapatina Aristotelio veikluįį intelektą su krikščionių Dievu, bet ir sukuria teoriją apie apšvietimą ir išmintį, kuri byloja, kad aristoteliškas mokslo supratimas visiškai atitinka krikščioniškąjį. Būtent dėl to šis vertimas susilaukė katalikų teologų kritikos.

Paskutiniaisiais dviem XII amžiaus dešimtmečiais buvo „avicenizuojama“, kaip rašo prancūzų medievistas Etienne Žilsonas (Gilson), „neprotingai ir be saiko“. Tuo laiku buvo sukurtas lotyniškojo avicenizmo manifestas. Jame Eriugenos teofanijos doktrina aiškinama remiantis Avicenos inteligencija

teorija. Savo paties Apreiškimu „save kuriančio“ Dievo sąvoka buvo galutinai supainiota su visų dalykų, kurių mąstymu suvokiamos priežastys glūdi pirmojoje inteligencijoje, emanacijos koncepcija. Dievo idėjų bei angelų teofanijų sistema suplakama su antrinių priežasčių gradacija, kur teigiama atsiradimo ir kontempliacijos vienybė. Netgi remiantis šia hierarchija, Avicenos apšvietimas sutapatinamas su Augustino apšvietimu, nors pastarasis kalba apie pasaulį be tarpininkų, kur jokia būtybė negali įsiterpti tarp Dievo ir sielos. Šis manifestas, kuris veikalo pavidalu buvo išleistas 1508 metais pavadinimu *„Avicenos knyga apie pirminę ir antrinę substancijas ir esaties kaitą“* (*Liber Avicennae in primis et secundis substantiis et de fluxu entis*), nėra nei Avicenos, nei Dionisijo, nei Augustino, nei Eriugenos, – tai visų neoplatonizmo formų sintezė. Šiame manifeste kalbama apie vaizdinių slopinamą žmogaus intelektą (*depressus phantasiis*), nesugebantį pažinti Dievo. Čia randame ir Augustino traktato *„Pokalbiai su savimi“* prigimtinio pažinimo, grindžiamo dievišku apšvietimu, idėjas: jei „žemė“ nėra „apšviečiama saulės, ji tebėra nematoma“, „disciplinos“ yra aklos, jeigu nepadeda Tas, kuris „yra, šviečia ir *leidžia suprasti*“, arba tiksliau, *„leidžia mąstyti“*. Toks transcendentinės iliuminacijos priskyrimas grynajai prigimtinio pažinimo sričiai yra antrasis lotyniškojo avicenizmo aspektas. Pirmasis aspektas buvo apie mąstymą, kaip sunkų proto darbą. XII a. Avicenos proto kontempliavimo sampratą jau interpretavo kaip askezę, t. y. išminties idealas buvo sudvasintas. Avicenos įtaka filosofijai, psichologijai, teologijai, medicinai išliko iki pat XIII amžiaus. Teologas Albertas Didysis, smulkiai išnagrinėjęs Avicenos *authentica* ir apokrifus, kritikavo lotyniškąjį avicenizmą, kuris, jo nuomone, klaidingai interpretavo teigiamą Avicenos mokymo pusę. Albertui Avicena yra ir visada bus Aristotelio sekėjas. Taigi jis kritikuoja ne Avicenos tezes, bet tai, kaip jas naudoja modernieji platonikai.

Averojus (Ibn Rušdas)

Averojus gimė 1126 m. Kordoboje (Ispanija) garsaus teisėjo (kadijaus) šeimoje. Iš mažens tėvas jį pažindino su islamo teologija, kanonų teise, arabų literatūra. Vėliau pas garsius to meto mokytojus jis studijavo teisę, mediciną, matematiką, filosofiją. Paprašytas kalifo sūnaus princo Abu Jakub Jusufo komentavo Aristotelio *„Organoną“*. 1169 m. jam buvo suteiktas Sevilijos miesto kadijo titulas ir pareigos. 1171 m. Averojus buvo gimtojo miesto Kordobos kadijas. 1182 m. kalifas Jusufas pakviečia Averojų į Maroką ir suteikia jam pirmojo gydytojo titulą. Apie dešimt metų Averojus naudojosi kalifo malone ir buvo jo favoritas. Dėl religinių ortodoksinės islamo dvasininkijos intrigų 1197 m. Averojaus filosofijos darbai buvo uždrausti, o jis pats ištremtas į

Luceną, netoli Kordobos. 1198 m. kalifas atšaukė visus draudimus ir sugrąžino Averojų į rūmus Maroke. Tais pačiais metais gruodžio 10 d. Averojus mirė. Vėliau jo palaikai buvo perkelti ir palaidoti Kordoboje.

Iki XIII a. vidurio scholastai, tiek teologai, tiek menų fakultetų dėstytojai, teigiamai vertino Averojų. Kaip Aristotelio *komentatoriaus*, jo tekstai buvo spausdinami lotyniškai. Averojus laikė Aristotelį savo didžiuoju mokytoju ir rašė jo darbų komentarus. XIII a. lotyniškieji Averojaus komentarai daugelio mokslininkų buvo laikomi autentiškiausia graikų filosofo interpretacija. Komentarai yra trijų rūšių: didieji (*tafsīr*), viduriniai (*šarh*) ir santrumpos arba *epitomės* (*gawami'*). Pirmiausia jis rašydavo santrumpas, kuriose aiškindavo Aristotelio mokymą. Šios santrumpos pavadintos Aristotelio darbų vardais. Viduriniuose komentaruose Averojus cituoja Aristotelio teksto kiekvieno paragrafo pirmuosius žodžius, toliau perpasakoja patį tekstą su komentarais. Tokio tipo santrumpas ir vidurinius komentarus dažniausiai ir rašydavo arabų mąstytojai. Savo didiesiems komentarams, kuriuos rašydavo po santrumpų ir vidurinių komentarų, Averojus sukūrė naują metodą. Didžiajame komentare jis pateikė dažniausiai Aristotelio (kartais Temistijaus ir Aleksandro iš Afrodisijos) teksto dalį, pavadindamas *kala* (jis pasakė) ir aiškindamas kiekvieną sakinį. Šioje sistemoje aiškiai atskiriamas filosofo, t. y. Aristotelio (arba pirmųjų filosofų), tekstas nuo paties Averojaus teksto. Tačiau negalima pamiršti, kad komentuojami Aristotelio tekstai buvo ne originalūs, o daugelio vertėjų vertimai į arabų kalbą ir jie ne visada atitiko tikruosius tekstus. Komentuodamas išverstus Aristotelio veikalus, Averojus mėgino atkurti jo mąstymo sistemą be Platono įtakos. Platono veikalai taip pat daugelio vertėjų buvo išversti į arabų kalbą.

Gana ilgą laiką viduramžiais vyko diskusija dėl Averojaus „*Didžiojo komentaro*“ trečiajai Aristotelio traktato „*Apie sielą*“ knygai, parašytai 1190 m. Šiame veikale Averojus nagrinėja sielos, intelekto, pažinimo ir nemirtingumo problemas. Sielą jis traktuoja psichologiniu, o intelektą noetiniu požiūriu. Plačiai diskutuojamas viduramžiais „*Didysis komentaras*“ arabų kalba neišliko. Jo lotynišką vertimą, kuris dažniausiai buvo naudojamas viduramžiais, atliko imperatoriaus Frydricho II (karūnuoto Romoje 1220 m.) astrologas ir vertėjas Michelis Scotas. Šiame savo veikale, pabrėždamas Aristotelio traktato „*Apie sielą*“ svarbą, Averojus ignoruoja Avicenos traktatą apie „*Apie sielą*“, sakydamas, kad „*Avicena ne tik suklastojo Aristotelį savo „Dialektikoje“, bet klydo visur, todėl jį atmetu*“. Neigia Averojus ir kitą garsų Aristotelio komentatorių Aleksandrą iš Afrodisijos. Jis sako, kad „*tai, ką teigia Aleksandras, neturi jokios vertės*, arba, *tie, kurie seka Aleksandru, išdėsto absurdą*“. Tačiau mes neturime susidaryti klaidingos nuomonės, kad Averojus apskritai nepri-

pažįsta jokių Aristotelio komentatorių. Jis ypač mėgsta Temistijų, kurį vadina *„mūsų filosofu“*, ir, komentuodamas Aristotelio teiginius, dažniausiai pabrėžia, kad, pavyzdžiui, *„šiuo požiūriu Temistijus sutinka su mumis, o Aleksandras yra priešingose pozicijose“*.

Norint suprasti Averojaus *„Didžiojo komentaro“* įtaką viduramžių mąstymui, svarbu gerai suprasti antropologinio diskurso plėtotę XIII amžiuje. Šio diskurso dėka išryškėja pažinimo galimybės, ypač sureikšminusios visų žmonių intelekto vienovės ir sielos nemirtingumo klausimą.

Literatūra

1. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*, *1989*
2. E. Gilson. *Les sources gréco-arabes de l'augustinisme avicennisant, AHDLMA, 4* (1929–1930)
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Alain de Libera. *Introduction de Grand Commentaire du «De Anima»*, // kn. Averroès, *L'intelligence et la pensée*, Paris, *GF Flammarion*, 1998
5. Ali Benmakhlouf. *Averročs*, Paris, *les Belles Lettres*, 2000
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę, apie tiesą, apie intelekto vienovę prieš averoistus*, Vilnius, *Logos*, 2000
8. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
9. Aurelijus Augustinas. *Pokalbiai su savimi*, Vilnius, *Aidai*, 1994
10. Dalia Marija Stančienė. *Diskursas apie intelekto vienovę. Averojus, Tomas Akvinietis* // *Rytai-Vakarai: kultūrų sąveika*, Vilnius, *Logos*, 2002, p.139–152
11. Armand A. Maurer. *Medieval Philosophy*, New York, *Random Hause*, 1965
12. Ernst von Aster, *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
13. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, Viduramžiai, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
14. Annemarie Schimmel, *Islamo įvadas*, Vilnius, *Regnum*, 2001
15. Frederick Copleston SJ, *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950

4. Žydų filosofija. Dieviškųjų įstatymų etika. Mozė Maimonidas (1135–1204)

Žydų filosofija

Žydų filosofija labiausiai suklestėjo XI–XII a. Ispanijoje. Tai judaizmo tąsos ir konsolidacijos, o ne atsinaujinimo ar kūrybinės plėtros laikotarpis. Žydų kultūrą viduramžiais galima suskirstyti į 3 laikotarpius: 1. Gaonų (autoritetų) – Talmudų akademijų vadovų (išvystyta teisė) iki XI a., 2. Ispaniškasis – suklestėjo žydų filosofija, Biblijos komentavimas ir poezija. 3. XIII a. pabaiga, pasižyminti klasikiniu žydų misticizmu, iliustruotais rankraščiais.

Arabams užėmus Ispaniją ir įkūrus kalifatą (apie 711 m.), žydai, bendradarbiaudami su arabų mokslininkais, poetais, filosofais, plėtojo humanistinę tradiciją arabų-žydų kultūroje. Islamo įtaka pastebima religinėje filosofijoje. Sekdami musulmonais, žydų mąstytojai bando pasitelkti protą tikėjimo tiesoms, proto ir Apreiškimo santykiui aiškinti. Protas – tai neįkainojamas įrankis, norint suprasti tiek tradiciją, tiek Raštą. Arabų įtakoje besiplėtojanti hebrajų gramatika turėjo poveikį Biblijos tyrinėjimams. Biblijos istorija buvo dėstoma vaikams, o Talmudas (teisė, nutarimai) – suaugusiems.

Tora plačiąja prasme yra visas žydų religinis mokymas, siaurąja prasme – „Penkios Mozės knygos“ – tai dažniausiai atitinka liturgijoje vartojama frazė: *kaip parašyta Toroje*...

Tradicijos sąvoka reiškia ko nors perdavimą. Perimtą tradiciją žydų kalboje išreiškia žodis kabala. Tradicija – platus terminas ir gali būti ne tik procesas, bet ir mokymas, perduodamas rašytiniu ir nerašytiniu būdu iš kartos į kartą.

Tora ir tradicija kartais vartojama nurodyti tai pačiai mokymų visumai, tačiau iš esmės jos skiriasi: Toroje dominuoja apreiškimo idėja, t. y. mokymus apreiškęs Dievas. Tradicijoje – mokymo idėja perduota iš kartos į kartą per autoritetus, ji nekyla tiesiogiai iš dieviško apreiškimo. Šie klausimai yra žydų teologinių ginčų pagrindas. Taip senovės laikais atsirado nesutarimai tarp fariziejų ir sadukiejų (dėl tradicijos prigimties ir autoritetingumo). Fariziejai gerbė kai kurias elgesio taisykles, neužrašytas Mozės įstatymuose, ir vadino jas „išminčių tradicija“ arba „protėvių tradicija“. Sadukiejai tvirtino, jog tik rašytiniai įstatymai laikytini autoritetingais, o taisyklės, atėjusios iš išminčių, yra nebūtinai priimtinos ir jų nebūtina laikytis. Žodis tradicija vyrauja žydų teologiniame diskurse ir yra lyg tikėjimo ir praktikos vertės matas.

Dieviškųjų įstatymų etika

Talmudiškuoju periodu rabinai tradiciją padarė svarbia teologijos dalimi. Kertinis akmuo – apreiškimas ant Sinajaus kalno. To apreiškimo metu buvo

perduota ne tik Tora, bet ir daugelis kitų mokymų. Gaonų laikotarpiu atsirado kitaminčių religinių sąjūdžių. Didesnį pasisekimą turėjo karaizmas, reikalavęs grįžti prie Biblijos autoriteto, o ne tradicijos ir talmudo. Karaitams buvo labai svarbus ir bendruomenės sutarimas, vadinamas *idžma*. Panašių nesutarimų tarp *idžmos ir tradicijos* yra ir islame. Islamo įtaka paveikė žydų mąstytojus X a., ypač filosofiją. Vienas pirmųjų, buvo gaonas Saadija (882–942), vadovavęs rabinų akademijai Suroje, Irake. Jis išdėstė savo sistemą tikėjimo ir pažinimo klausimu. Be stebėjimo, juslinio suvokimo ir mąstymo, jis įveda ketvirtą elementą: autentišką tradiciją, t. y. apreiškimas, įkūnytas Rašte drauge su šventojo teksto tradicine interpretacija. Tradicija, pasak Saadijos, yra viena iš trijų judaizmo atramų (kitos dvi – apreiškimas, protas). Saadijos „*Tikėjimas ir pažinimas*“ buvo atramos taškas tolimesnei religinei filosofijai. Daug jo idėjų buvo priimta iš karto, be ginčų. O pagrindinę apreiškimo ir proto santykio problemą aptarinėjo kiekvienas filosofas. Saadija išvertė Bibliją į arabų kalbą ir parašė komentarus kai kurioms Biblijos knygoms. Apmąstymai ir aiškinimai biblinėmis temomis vadinami Midrašine literatūra. Komentaras, kuris remiasi Biblijos tekstu, yra vadinamas Midrašu. Daugelio rabinų kolektyvinis biblinio siužeto nagrinėjimas vyko nuo II a. iki maždaug XII a. Būtent Saadija pritaikė naują metodą Biblijos interpretacijai ir užbaigė Midrašinę literatūrą. Jis pritaikė hebrajų gramatiką ir filosofiją moksliniam Šventojo Rašto teksto aiškinimui ir padarė pradžią biblinio komentaro tradicijai. Žydų komentatoriai turėjo įtakos krikščionių Biblijos tyrinėtojams. Žinomiausias viduramžių žydų komentatorius buvo Raši (1040–1105), įsteigęs akademiją Šampanėje ir sulaukęs daug mokinių. Jis laisvai interpretavo Midrašo literatūrą, komentuodamas kiekvieną eilutę ir aiškindamas sunkias vietas. Jo tekstai greitai paplito, buvo perrašinėjami ir naudojami mokant vaikus. Žydų filosofai dalyvaudavo disputuose su krikščionimis ir musulmonais dėl Biblijos tekstų aiškinimo. Viduramžiais buvo daug diskutuojama dėl apreiškimo ir proto santykio. Tačiau didelė pagarba tradicijai trukdė žydų mokslininkams įdiegti naujoves tiek moksle, tiek filosofijoje.

Tora, tiek sakytinė, tiek rašytinė, įamžina Izraelio tautos Dievo ir moralinio įstatymo sampratą, išlaiko žydų gyvenimo istorines normas ir siekia pateikti gėrio bei šventumo pavyzdžius. Kiekviename amžiuje, nenukrypstant nuo judaizmo, yra pritaikomas Toros mokymas prie pagrindinių laikotarpio poreikių. Tačiau tokios dorybės, kaip sąžiningumas, teisingumas ir atjauta, yra priskiriamos tiems, kurie paklūsta Dievo valiai. Be to, šios dorybės yra suprantamos kaip paties Dievo atributai, o žmogus yra skatinamas sekti Dievu ir tapti dorybingu (cadik). Biblijos nuostata yra apibendrinama pranašo Michėjo frazėje: „*Aš pasakysiu tau, o žmogau, kas yra gera ir ko Viešpats reikalauja iš*

tavęs, būtent: vykdyti teisybę, mėgti gailestingumą ir nuolankiai vaikščioti su savo Dievu“.

Viduramžiais iškilo klausimas, ar etika yra autonomiška: ar poelgis geras dėl to, kad jį įsako daryti Dievas, ar įsakytas dėl to, kad yra geras? Filosofas Maimonidas savo didžiojo kodekso įvadinę dalį paskyrė sistemingam etiško gyvenimo taisyklių aptarimui.

Mozė Maimonidas

Averojaus amžininkas, vienas įdomiausių žydų filosofų Mozė Maimonidas Aristotelio filosofiją traktavo platoniškai ir bandė su ja suderinti žydų teologiją. Jis buvo ne tik filosofas, bet ir mokslininkas bei gydytojas. Rašė arabų kalba.

Mozė Maimonidas gimė Kordoboje 1135 m., o mirė Kaire 1204, nes turėjo palikti maurų Ispaniją, kuri tapo nepalanki filosofams. Knygoje „*Patarimai pasimetusiems*“ jis pabandė teologiją pagrįsti protu, kitaip tariant, suteikti jai filosofinį pagrindą. Tas pagrindas turėjo būti Aristotelio filosofija, kurią Maimonidas laikė greta Pranašų didžiausia žmogaus intelekto galios apraiška. Mes privalome tvirtai laikytis to, kas mums duota juslėse ir to, ką galime griežtai įrodyti intelektu: jeigu Senojo Testamento teiginiai akivaizdžiai prieštarauja tam, kas įrodyta protu, tai tuos teiginius reikia aiškinti alegoriškai. Tai nereiškia, kad Maimonidas atmetė visus Aristoteliui prieštaravusius teologijos ir Šv.Rašto teiginius. Pvz., teologija teigia, kad pasaulis buvo sukurtas iš nieko ir laike, o tai reiškia, kad Dievas yra ir materijos, ir formos kūrėjas, ir kad pasaulis negali būti amžinas. Jeigu protu būtų galima įrodyti pasaulio amžinumą taip, kad priešingas teiginys būtų akivaizdžiai neįmanomas, tai tokiu atveju šį Šv.Rašto mokymą reikėtų aiškinti alegoriškai. Tačiau šiuo atveju Šv.Rašto teiginiai yra aiškūs, o filosofijos argumentai už pasaulio amžinumą – painūs ir neįtikimi. Todėl šiuo klausimu Aristotelio teiginius turime atmesti. Platonas čia buvo arčiau tiesos, bet ir jis pripažino nesukurtą materiją. Pasak Maimonido, būtina, kad Dievas būtų ir materijos, ir formos kūrėjas, jei norima paaiškinti, kaip galėjo įvykti stebuklai, apie kuriuos rašoma Senajame Testamente. Juk tam, kad Dievas galėtų sustabdyti gamtos dėsnių veikimą, jis turi būti absoliutus gamtos Valdovas, o juo jis negalėtų būti, nebūdamas pasaulio Kūrėju visa šio žodžio prasme. Fanatikams atrodė, kad Maimonido pateikta kai kurių Šv. Rašte piešiamų Dievo paveikslų alegorinė interpretacija prilygo Šv.Rašto pardavimui graikams, todėl kai kurie Prancūzijos žydai ieškojo paramos pas Inkviziciją prieš šią ‘ereziją’, nors iš esmės Maimonidas tik norėjo parodyti, kad šalia teologijos yra ir kitų išminties šaltinių. Kitaip tariant, jis įteisino filosofiją ir pažadino Ispanijos žydų domėjimąsi ja, nors la-

biausiai pasireiškė kaip teologas. Kad jis nebuvo aklas Aristotelio sekėjas, jau parodyta. Maimonidas teigė, jog Aristotelis klydo, skelbdamas, kad pasaulis yra amžinas, ir net jeigu filosofija negali įrodyti, kad pasaulis buvo sukurtas laike, ji gali bent jau parodyti, kad Aristotelio požiūrį ginantys argumentai yra neįtikinami ir neteisingi.

Remdamasis prigimtine Alfarabio ir Avicenos teologija ir kūrinių duotybe, Maimonidas įvairiais būdais įrodė Dievo, kaip pirmojo Judintojo, būtinos Esybės ir pirmosios Priežasties, buvimą. Šiuos įrodymus jis parėmė Aristotelio teiginiais iš „*Fizikos*“ ir „*Metafizikos*“. Nors Maimonido įrodymai labai panašūs į tuos, kuriuos vėliau pateikė šv.Tomas, tačiau jis labiau negu pastarasis pabrėžė, kad Dievui negalima priskirti teigiamų predikatų. Dievas yra grynas Aktas, be materijos ir galimybės, be galo nutolęs nuo kūrinių, todėl, kalbėdami apie Jo „savybes“, galime teigti vien tai, kas Dievas *nėra*, o ne tai, kas Jis *yra*. Jis yra vienas ir transcendentinis (tarp Dievo ir pasaulio įsiterpusi Inteligencijų, arba grynųjų dvasių, hierarchija), bet mes negalima susiformuoti jokios pozityvios Dievo idėjos. Šv.Tomas nesutinka su šiuo teiginiu, bet Maimonidas labiau pabrėžė *via negativa,* sakydamas, kad mes galime priskirti Dievui, pvz., kūrimo ir apvaizdos veiklą, turėdami omeny, kad skirtingi veiklos pavadinimai neturi jokių atitikmenų Dieve ir kad Dievas nekinta. Priešingai negu Avicebronas, Maimonidas pripažino ypatingą Dievo apvaizdą kai kurių kūrinių atžvilgiu. Materialiame pasaulyje tokie kūriniai yra žmonės. Veikiantysis intelektas yra dešimtoji Inteligencija (visos Inteligencijos yra ‘nematerialios’), bet tik teisuolių pasyvusis intelektas yra nemarus. Vadinasi, jis pripažino ribotą vien teisingųjų nemirtingumą; teigė valios laisvę, kurios dėka žmogus tampa teisingas, ir neigė, kad dangaus kūnai ir sferos lemia žmogaus likimą.

Mozė Maimonidas geriau negu Avicebronas suderino graikų filosofiją su žydų ortodoksija ir Aristotelio sistemos įtaka jo filosofijoje labiau pastebima negu Avicebrono filosofijoje.

Literatūra

1. Nicholas de Lange. *Judaizmas,* Vilnius, *Aidai*, *1996*
2. Religijų istorijos antologija. Judaizmas. Krikščionybė.Sudarytojas Bronislavas Kuzmickas, Vilnius, *Vaga*, *2000*
3. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, *1995*
4. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, *1980*
5. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
6. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989

7. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy*, *vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
8. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
9. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
10. Josy Eisenberg. *Le Judaïsme*, Paris, *Grancher*, 1989

SEMINARAI

1. Anzelmo Dievo buvimo įrodymas
2. Etikos principai Abelaro sistemoje
3. Averojaus sielos samprata traktate „*Svarstymas apie racionaliąją sielą*“

IV. VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJOS AUKSO AMŽIUS IR ETIKOS PRINCIPAI

1. Filosofinės scholastikos XIII a. kūnas: platonizmas, aristotelizmas

XIII a. prasidėjo naujas laikotarpis universitetų gyvenime. Tuo metu popiežius Grigalius IX paskelbė bulę, kurioje buvo apibrėžtos pagrindinės universiteto teisės. Dėstytojai pripažinti kaip korporacija, galinti sukurti statutą ir reikalauti jam paklusti, jiems garantuota boikoto teisė. Paryžiaus universitetas tapo Šv. Sosto prižiūrimu pavyzdiniu universitetu, kurį sudarė keturi fakultetai. Trys fakultetai – teologijos, kanonų teisės ir medicinos – buvo aukštesni, o laisvųjų menų fakultetas buvo žemesnis. Netrukus buvo įsteigtas ir kitas universitetas – Oksforde. Šis universitetas specializavosi humanitarinėse, gamtos bei matematikos studijose. Dar vienas reikšmingas universitetas buvo Neapolyje. Jį įsteigė Frydrichas II kaip pasaulietinę mokyklą, pavaldžią karaliui, o ne Bažnyčiai. Čia buvo nevaržomai studijuojamas Aristotelis, parengti jo veikalų vertimai. Šiame universitete dirbo nepriklausoma mąstysena garsėjęs Dovydas Dinanietis. Tomas Akvinietis jį išvadino kvailiu už Dievo ir pirmosios materijos sutapatinimą.

Dievo tapatinimas su buvimu – Dievo buvimas yra tapatus kitų esinių buvimui – yra gryniausios prabos panteizmas, kurio pamatuose galima įžvelgti neoplatonišką Vienio idėją: „visa yra viena, nes visa, kas yra, yra Dievas; […] vadinasi, kadangi aš esu, todėl esu Dievas“ . 1210 m. toks panteizmas buvo Bažnyčios pasmerktas.

Panašios problemos kyla ir dėl Dovydo iš Dinanto veikalo *„Apie padalijimus*“ (išlikę tik 15 psl., žinomas iš citatų). Dovydas dalija tikrovę į toliau nedalijamas dalis: kūną, sielą ir atskirtąsias substancijas. Pirmasis nedalusis, iš kurio sudaryti kūnai, yra *hyle* (materija); sielos nedalusis yra Nous, arba Mintis (mens); pirmasis atskirtųjų substancijų nedalusis yra Dievas. Tačiau, pasak Akviniečio, Dovydas pridūrė, kad visi trys nedalomieji yra vienas daiktas, vadinasi, viskas yra viena.

Tai, kad materija ir mintis gali susijungti ir sudaryti vienovę, nėra nauja mintis. Nauja Dinanto koncepcijoje buvo tai, kad, užuot vienijęs viską *dieviškuoju buvimu*, jis viską, Dievą irgi, vienijo *buvimu* be išlygų. Logiko įpročius Dovydas perkėlė į metafiziką: kadangi mūsų intelektas suvokia ir Dievą, ir pirmąją materiją, iš kurių nė vienas neturi formos, o intelektas suvokia daiktus, abstrahuodamas jų formas, vadinasi, Dievą ir pirmąją materiją jis suvokia tik todėl, kad yra jiems tapatus. Taigi Dievas, materija ir intelektas yra tas pats daiktas. Logika nenumaldomai atveda prie šios išvados, jeigu darysi-

me prielaidą, kad Dievas neturi formos, nes visa, kas turi formą, yra kūnas. Bet neturintis formos yra gryna galimybė, vadinasi, Dievas yra gryna galimybė, taigi pirmoji materija. Šis silogizmas dar remiasi Dievo kaip neesinio samprata (žr. Eriugena).

Dovydo teorija yra geras pavyzdys kaip Lotyniškasis platonizmas pamažu užleido kelią Aleksandro Afrodiziečio aristotelizmui.

Literatūra

1. Ernst von Aster, *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ, *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz, *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera, *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001

2. Lotyniškasis averoizmas. Sigeras Brabantietis (1235–1282)

Lotyniškasis averoizmas

Susipažinus su Aristotelio veikalais, Paryžiaus universitete prasidėjo karšti disputai ne tik dėl Aristotelio gamtos mokslų, logikos, etikos ir metafizikos, bet ir dėl arabiškojo aristotelizmo. Žavėjimasis mąstymo ir pažinimo lobiais, atėjęs iš arabų pasaulio, buvo šių disputų pagrindas. Labiausiai viduramžiais svarstoma tema buvo *intelekto vienovės* klausimas. Nuo 1270 m., kai Tomas Akvinietis Paryžiuje paskelbė, jog Averojaus šalininkų požiūris intelekto klausimu prieštarauja filosofijos principams ir tikėjimo liudijimams, debatai tuo nesibaigė ir ginčai vyko toliau. XIII a. pabaigoje ir XIV a. pirmoje pusėje Paryžiuje averoistinę intelekto koncepciją palaikė Giles iš Orleano, Johnas iš Giotingeno, Anthony iš Parmos, Tomas Wiltonas, Marsilius iš Padujos, Johnas iš Janduno, Walteris Burley. 1320–1350 metais averoistinė tradicija buvo itin populiari Bolonijoje (Italija), ją palaikė filosofai Angelo iš Arezzo, Thaddeusas iš Parmos ir Jacobas iš Placentia. Averoistai susilaukė stipraus pasipriešinimo ne tik iš Tomo Akviniečio ir Alberto Didžiojo, bet ir iš Bonaventūro, Williamo iš Baglione, Giles iš Romos, Williamo iš la Mare, Johno Peckhamo, Peterio iš Trabeso, Raimundo Lulijaus, Dunso Škoto, Simono iš Fa-

vershamo (vėliau dirbo Oksforde) ir Wiliamo iš Alnwicko (vėliau dirbo Bolonijoje). Katalikų Bažnyčia rėmėsi jų autoritetu, pasmerkdama averoizmą ir jo šalininkus 1311m. Bažnyčios Susirinkime Vienoje.

Vardas *lotyniškasis averoizmas* yra plačiai paplitęs, tačiau jį kartojant būtina turėti omeny, kad šitaip pavadintas sąjūdis iš tiesų buvo integralus, arba radikalus, aristotelizmas. Aristotelis, o ne Averojus buvo tikrasis to sąjūdžio patronas, nors sąjūdis Averojų pripažino Aristotelio komentatoriumi *par excelence* ir vadovavosi jo pateikta monopsichine Aristotelio teorijos apie sielą interpretacija. XIII a. radikalusis aristotelizmas laikėsi principo, kad pasyvusis intelektas drauge su veikiančiuoju intelektu yra vienas visiems žmonėms ir kad jis vienintelis išlieka po mirties, t. y. individualaus asmeninio nemirtingumo negali būti. Kadangi šis principas atitiko averoistinę Aristotelio interpretaciją, jo šalininkai buvo pavadinti averoistais. Patys averoistai save laikė labiau aristotelininkais negu averoistais. Jie beveik visi priklausė Paryžiaus universiteto menų fakultetui ir, persiėmę Aristotelio ir jo komentatorių koncepcijomis, dėstė su krikščionių dogma nesuderinamas filosofines teorijas. Didžiausią dėmesį patraukė jų propaguojama teorija, kad visiems žmonėms yra tik viena protinga siela, t. y. vienas intelektas. Vadovaudamiesi Averojaus šiuo klausimu pateikta Aristotelio interpretacija, jie teigė, kad ne tik veikiantysis, bet ir pasyvusis intelektas yra vienas visiems žmonėms. Asmeninio nemirtingumo ir pomirtinio atpildo neigimas yra logiška šio teiginio išvada.

Kitas jų teiginys – pasaulis yra amžinas. Kitaip nei Tomas Akvinietis, kuris manė, kad (sukurto) pasaulio amžinumo negalima nei įrodyti (nors iš Apreiškimo žinome, kad sukurtas pasaulis nebuvo amžinai), nei paneigti, averoistai teigė, jog filosofiškai galima įrodyti pasaulio kaitos ir judėjimo amžinumą. Kai kurie iš jų neigė Dievo apvaizdą ir drauge su Averojumi pripažino determinizmą. Teologai puolė averoistus, vieni, kaip pvz., Bonaventūras, užsipuldami patį Aristotelį, o kiti, pvz., Tomas Akvinietis, supriešindami Averojų su Aristoteliu.

Taigi averoistai, arba radikalieji aristotelininkai, buvo priversti Bažnyčios nurodymu suderinti savo filosofinius teiginius su teologijos dogmomis. Averoistai bandė kurti teoriją, kuri proto ir tikėjimo santykį paaiškintų taip, jog drauge su Aristoteliu būtų įmanoma teigti, kad visiems žmonėms yra tik vienas intelektas, o tuo pat metu drauge su Bažnyčia skelbti, kad kiekvienas žmogus turi nuosavą protingą sielą. Taip atsirado dvigubos tiesos teorija, teigianti, kad gali būti kai kurios filosofijos arba proto tiesos, priešingos tikėjimo tiesoms. Iš tiesų Sigeras Brabantietis kalbėjo panašiai, aiškindamas, kad kai kurie Aristotelio ir Averojaus teiginiai yra nepaneigiami, nors tikėjime teisingi jiems priešingi teiginiai. Todėl protu galima įrodyti, kad yra tik viena inte-

lektinė siela visiems žmonėms, nors tikėjimas mus įtikina, kad kiekvieno žmogaus kūnas turi savo paties intelektinę sielą. Loginė tokio požiūrio pasekmė būtų teologijos arba filosofijos, tikėjimo arba proto paneigimas. Tačiau averoistai omeny turėjo visai ką kitą, o būtent, kad prigimtinėje tvarkoje, kurią tiria filosofai, turėtų būti tik viena visiems žmonėms intelektinė siela, bet Dievas ją stebuklingai padaugino. Filosofas remiasi prigimtiniu protu, kuris jam sako, kad yra tik viena intelektinė siela visiems žmonėms, o teologas, kuris tiria antgamtinę tvarką ir aiškina Dievo apreiškimą, įtikina mus, kad Dievas stebuklingai padaugino tai, kas iš prigimties negali būti padauginta. Būtent šia prasme filosofijos tiesa yra teologijos melas ir *vice versa.* Suprantama, kad toks aiškinimas nepatiko teologams, kurie nesirengė pripažinti, kad Dievas stebuklingai padarė tai, kas protingai negali įvykti. Jiems nepatiko ir kitas averoistų tvirtinimas, kad jie tik perteikia tai, ko mokė Aristotelis.

Sigeras Brabantietis

Sigeras Brabantietis, Paryžiaus universiteto menų fakulteto dėstytojas, gimė 1235 m. Tai buvo vienas garsiausių averoizmo arba radikaliojo aristotelizmo atstovų. Dėl savo averoistinių pažiūrų 1270 m. buvo pasmerktas. Gindamasis Sigeras pakeitė savo poziciją ir teigė, kad ketino išdėstyti tik Aristotelio teoriją, o ne paskelbti ką nors priešingo tikėjimui. Manoma, kad Tomo Akviniečio veikalų veikiamas jis išsižadėjo averoizmo, bet to negalima įrodyti, nes, priėmus šį spėjimą kaip tiesą, sunku būtų paaiškinti, kodėl Prancūzijos inkvizitorius Simonas du Val 1277 m. Sigerui įsakė stoti prieš inkvizicijos teismą. Kad ir kaip ten būtų, klausimas dėl Sigero požiūrio kaitos negali būti išspręstas anksčiau negu bus nustatyta tiksli jo raštų chronologija. Yra išlikę šie jo traktatai: „*De anima intellectiva*“, „*De aeternitate mundi*“, „*De necessitate et contingentia causarum*“, „*Compendium de generatione et corruptione*“ ir kai kurie „*Quaestiones naturales*“, „*Quaestiones morales*“, „*Quaestiones in Metaphysicam*“, „*Questiones in Physicam*“, „*Quaestiones in libros tres de Anima*“, šešios „*Impossibilia*“ ir „*De intellectu*“ bei „*Liber de felicitate*“ fragmentai. Atrodo, kad „*De intellektu*“ yra Sigero atsakymas į Tomo Akviniečio veikalą „*Apie intelekto vienovę prieš averoistus*“ (*De unitate intellectus contra Averroistas*). Jame Sigeras teigia, kad veikiantysis intelektas yra Dievas ir kad žmogaus palaima žemėje yra vienijimesi su šiuo intelektu. Ar rašydamas šį veikalą Sigeras vis dar buvo monopsichistas (vienasielininkas, teorijos, kad visiems žmonėms yra viena siela), priklauso nuo to, ką jis mąstė apie pasyvųjį intelektą, ar šis intelektas yra vienas visiems, ar kiekvienam atskiras, nes remiantis tuo, jog veikiantįjį intelektą jis tapatino su Dievu, sunku įrodyti, kad jis vis dar buvo monopsichistas averoistine prasme. Tai, kad inkvizicijos apkal-

tintas Sigeras kreipėsi užtarimo į Romą, rodo, jog kaltinimus heterodoksija (pažiūros, nesutampančios su privaloma Bažnyčios doktrina) jis veikiausiai laikė nepagrįstais. 1282 metais Orviete Sigerą nužudė išprotėjęs jo paties sekretorius.

Nors Sigeras teigė, kad jo filosofija tėra Aristotelio filosofijos perpasakojimas, tačiau kai kuriais atžvilgiais ji gerokai skyrėsi nuo Aristotelio. Pavyzdžiui, Dievas Aristoteliui buvo pirmasis judintojas kaip galutinė tikslo, o ne veikiančioji priežastis. Priimdamas Averojaus koncepciją, Sigeras Dievą padarė pirmąja veikiančiąja priežastimi, kitaip Dievas negalėtų būti kūrėjas. Tačiau aiškindamas, kaip Dievas kuria, Sigeras labiau rėmėsi Avicena, o ne Averojumi. Jis teigė, kad Dievas veikia per tarpines priežastis – inteligencijas, kurias Jis vienas po kitų emanuoja. Todėl, griežtai kalbant, Sigero filosofijos negalima vadinti radikaliuoju averoizmu ar aristotelizmu.

Pasisakydamas pasaulio kūrimo amžinumo klausimu, Sigeras vadovaujasi „Aristoteliu“ ne todėl, kad Aristotelis būtų nagrinėjęs šį klausimą – jis jo net nekėlė, – o todėl, kad arabų filosofai jį nagrinėjo, vadovaudamiesi „Aristoteliu“. Sigero nuomonė, kad visus įvykius žemėje nulemia dangaus kūnų judėjimas, yra paveikta islamo filosofijos. Mintis, kad rūšys neturi pradžios, todėl negalima teigti, kad buvo pirmasis žmogus, yra aristotelinės kilmės, o mintis apie amžiną daiktų ir įvykių pasikartojimą svetima Aristotelio filosofijai.

Sigeras vėliau atsisakė skandalingiausių averoistinių teiginių apie intelekto vienovę ir pasaulio amžinumą, kurie darė jo teoriją heterodoksine. Tačiau ar jis tai padarė iš įsitikinimo ar iš apdairumo reaguodamas į 1270 m. pasmerkimą, tebėra paslaptis.

Kovodamas su averoizmu, 1270 m. Paryžiaus arkivyskupas Etienne Tempier pasmerkė averoistų monopsichizmą ir iš jo išplaukiantį asmeninio nemirtingumo neigimą, determinizmą, pasaulio amžinumo tezę ir Dievo apvaizdos neigimą. Nepaisydami šio pasmerkimo, menų fakulteto averoistai ir toliau dėstė savo teorijas. 1272 m. šio fakulteto dėstytojams buvo uždrausta nagrinėti su teologija susijusius klausimus. Tada jie mokė slaptai, todėl 1276 buvo išleistas įsakymas, draudžiantis universitete slaptą mokymą. Maža to, 1277 m. kovo 7 d. Paryžiaus arkivyskupas pasmerkė 219 eretinių tezių ir pažadėjo ekskomunikuoti visus, kurie bent vienos iš jų laikysis. Šis pasmerkimas pirmiausia buvo nukreiptas prie Sigerą Brabantietį ir Boetijų Dakietį. Pastarasis, sekdamas Aristoteliu, mokė, kad tik filosofas gali pasiekti tikrąją laimę, o tie, kurie neužsiima filosofija, eina prieš prigimtį. Tarp pasmerktų jo teiginių buvo šie: *„žmogui negali būti nieko geriau negu pasišvęsti filosofijai; šiame pasaulyje tik filosofai yra išmintingi“*.

Literatūra

1. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera, *Viduramžių mąstymas*. Vilnius, *Logos*, 2001
8. Herbert A. Davidson. *Alfarabi, Avicenna, and Averroes, on Intellect*, New York – Oxford, *Oxford University Press*, 1992

3. XIII amžiaus augustinizmas. Šv. Bonaventūras (1217–1274) Rogeris Baconas (1210~1215–1294)

XIII amžiaus augustinizmas

Kova su averoizmu vyko keliomis kryptimis. Šv. Augustino sistemos šalininkai daugiausia buvo pranciškonų mokslininkai ir teologai, todėl jų plėtojama sistema buvo vadinama *senąja pranciškonų mokykla*. Pirmoji ortodoksinė sistema, iš naujo atradus Aristotelį, norėjo jam nepasiduoti ir likti ištikima Augustino sistemai, paremtai daugiausia Platono filosofija. Tačiau, plėtojantis averoizmui, XIII a. augustinizmas kito ir jau skyrėsi nuo V a. augustinizmo. Tai jau ne šv. Augustino sistema, bet jos atmaina su VIII a. įtakomis. XIII a. buvo bandoma derinti šv. Augustino doktriną su iš naujo atrastomis senovės filosofų pažiūromis, tačiau pasiliekant ištikimiems platonizmui bei tradicijai derinti mistiką ir scholastiką.

Pranciškonų mokykla teigė, kad žmogus gali pažinti pasaulį, savo prigimtį ir visas sukurtas esybes, tačiau tai mažai ką reikš, jei gamtoje nebus atrastas Dievo pėdsakas, žmoguje – Dievo paveikslas, jei nebus suvoktas Dievo veikimas sieloje.Vienas pirmųjų augustinizmo tęsėjų XIII a. buvo Vilhelmas Overnietis (mirė 1249 m.), Paryžiaus vyskupas, kovotojas prieš averoistus. Jis rėmėsi Augustinu ir sakė, kad pažinimą gauname per ypatingą dieviškąjį apšvietimą. Tačiau juslinį pažinimą aiškino remdamasis Aristoteliu. Oksfordo pranciškonišką mokyklą formavo žymus profesorius, universiteto kancleris Robertas Grossetestas (1175–1253), 1253 m. paskirtas Linkolno vyskupu. Jis

nebuvo pranciškonas, tačiau buvo pirmosios pranciškoniškosios bendruomenės Oksforde mokytojas. Gimė Stradbruke, Anglijoje, studijavo Oksforde ir Paryžiuje. Jis buvo garsaus pranciškonų mokslininko Rogerio Bacono mokytojas. Robertas Grossetestas parašė komentarus Aristotelio veikalams: *„Antrajai analitikai“, „Sofistinių įrodymų paneigimui“ ir „Fizikai“*. Iš graikų kalbos į lotynų išvertė *„Nikomacho etiką“*, parašė ir daugiau traktatų metafizikos, tiesos, priežastingumo, laisvo apsisprendimo klausimais. Jis išmanė fiziką, optiką,, astronomiją, meteorologiją ir laisvuosius menus. Tarp jo ir popiežiaus Inocento IV vyravo įtampa, nes Grossetestas kritikavo popiežių dėl jo grynai žmogiškų nuostatų.

Tuo laikotarpiu Paryžiuje 1231m. pirmąją pranciškonų mokyklą įsteigė teologijos profesorius Aleksandras Hališkis (1185/6–1245), įstojęs į pranciškonų ordiną. Tuo metu jam sukako 50 metų. Nuo 25-erių metų jis penkerius metus studijavo Paryžiaus teologijos fakultete, kur vėliau buvo paskirtas profesoriumi. Būdamas garsiu profesoriumi jis buvo įpareigotas popiežiaus Inocento IV parašyti *„Teologijos Sumą“*, kuri būtų pavyzdinis vadovėlis tiek studentams, tiek profesoriams. Jo parašytą darbą vertino 70 teologų ir įvertino teigiamai. Be tiesioginio profesoriaus darbo, pranciškonų ordinas jį įpareigojo parašyti pirmuosius ordino įstatus. Be to, Hališkis užėmė karaliaus ir popiežiaus jam skiriamus įvairius postus. 1245 m. jis dalyvavo Liono Susirinkime. Grįžęs iš jo į Paryžių, susirgo ir mirė, būdamas 60 metų. Aleksandras Hališkis buvo vienas pirmųjų viduramžių pranciškonų mokslininkų, kurio pažiūros įsitvirtino ordine. Jis sprendė pranciškonams būdingu būdu pasaulio laikinumo ir amžinumo problemą, kurios sprendimas išskyrė pranciškonišką (augustinišką) ir dominikonišką (tomistinę) mokyklas. Pranciškonai gynė laikišką, o tomistai – amžiną kūrimo pobūdį. Hališkis teigė, kad amžinas yra dieviškas veiksmas, o kūrimo rezultatas yra laikinas. Atmetęs aristotelinę pasaulio amžinumo koncepciją, jis priima jo hilomorfizmą. Tačiau jis plačiau kalbėjo apie formos ir materijos skyrimą nei Aristotelis ir vartojo dvasinės materijos sąvoką, kuri išliko pranciškonų mokyklos tradicijoje. Hališkio filosofija buvo naujas etapas Vakarų filosofijoje, nes jis buvo susipažinęs su Aristotelio ir aristotelininkų veikalais ir bandė juos vienu atveju kritikuoti, o kitu atveju derinti su augustinišku mąstymu. Filosofiją Hališkis suvokė kaip tiesos kelią į gėrį ir tobulumą. Būtent šie du pranciškonų mokslininkai turėjo įtakos iškiliausiam pranciškonų mąstytojui Bonaventūrui, vėliau (1257 m.) tapusiam ordino generolu.

Šv. Bonaventūras

Šv. Bonaventūras – Serafiškasis (serafimai ST aprašyti šešiasparniai angelai) mokytojas gimė 1221m. Centrinėje Italijoje. Jis pats pasakoja, kad jį dar vaiką nuo sunkios ligos išgydė šv. Pranciškus. Jo tikroji pavardė – Džovanis Fidanca. Nuo mažens jis buvo auklėjamas pranciškonų vienuolyne, o 1243 m.(22 metų) priimtas į pranciškonų ordiną Paryžiaus vienuolyne, kur jam dėstė Aleksandras Hališkis. Jo mokymas Bonaventūrui turėjo didelės įtakos. Bonaventūras jį vadino *„mūsų šviesios atminties mokytojas ir tėvas Aleksandras“*. 1253 m. pranciškonų mokykloje Bonaventūrui buvo suteiktas magistro laipsnis. Tačiau Paryžiaus universitetas dėl profesorių pasauliečių priešiško nusiteikimo elgetaujančių vienuolių (pranciškonų, dominikonų) atžvilgiu Bonaventūro ir Tomo Akviniečio nenorėjo priimti kaip dėstytojų. Tik popiežiui Aleksandrui IV įsikišus, Bonaventūras ir Tomas Akvinietis 1257 metais buvo priimti dėstytojais į Paryžiaus universitetą. Tačiau tais pačiais metais vasario 2 d. Bonaventūras buvo išrinktas ordino generolu ir turėjo nutraukti ką tik prasidėjusią dėstytojo karjerą. 1273 m. jis tapo Albano vyskupu ir kardinolu, popiežiaus buvo paskirtas atsakingu už Liono Susirinkimą, kuriame buvo siekiama suvienyti Rytų ir Vakarų Bažnyčias. Bonaventūras mirė 1274 m. ir palaidotas Liono pranciškonų bažnyčioje. 1482 m. popiežius Sikstas IV Bonaventūrui suteikė Bažnyčios daktaro laipsnį.

Bonaventūras parašė daug veikalų, pirmenybę teikdamas teologijai. Pagrindiniai traktatai: *„Komentarai Petro Lombardo keturioms sentencijų knygoms“*, *„Svarstyti klausimai apie Švč. Trejybę“*, *„Apie Kristaus pažinimą“*, *„Apie menų sugrąžinimą prie teologijos“*, *„Pokalbiai apie pasaulio sukūrimą“* ir kt. Popiežiaus Siksto V paliepimu 1588–1599 m. buvo išleistas pirmas jo veikalų leidimas, kurį sudaro 7 tomai, o vėlesnis, Paryžiaus leidimas 1864–1871 m., apima 15 tomų. Jo traktatams būdingas intelektualumas ir mistiškumas.

Dėl bandymo apjungti filosofiją, teologiją ir mistiką, Bonaventūras buvo vadinamas nesuprantamu, jį kritikavo dėl skirtingų literatūros žanrų naudojimo vienu metu. Bonaventūras buvo įsitikinęs, kad filosofija priklauso proto sričiai, bet protas yra pažeistas gimtosios nuodėmės ir tik tikėjimas padeda filosofiniam mąstymui aprėpti visą gamtinę esatį. Būtent taip suprastos filosofija ir teologija neprieštarauja viena kitai, bet viena kitą papildo. Iš tiesų Bonaventūro traktatuose sunku nustatyti, kur pasibaigia filosofija ir kur prasideda teologija. Pats Bonaventūras tvirtina, kad žmogus, jeigu nori atsisakyti tikėjimo šviesos, yra panašus *„į žmogų, norintį žvakių šviesoje pamatyti dangų arba saulę“*. Tokią intelektualinę poziciją jis pasirenka sustiprėjus polemikai prieš lotyniškąjį averoizmą. Filosofo darbas, Bonaventūro teigimu, yra atskirti šviesą nuo tamsos, tiesą nuo klaidos, aiškumą nuo sumaišties, bet dėl žmogiško

nuodėmingumo jam tai sunku padaryti, todėl reikia tikėjimo šviesos.

Labiausiai diskutuotina Bonaventūro sistemos dalis yra pažinimo teorija. Scholastikoje pažinimo teorija yra grindžiama metafizinėmis prielaidomis. Bonaventūro manymu, pažinimas progresuoja ir apima juslinį, intelektinį ir intuityvų pradus. Pažinimas vyksta abstrahavimo būdu, paverčiant juslinius vaizdinius sąvokomis ir, toliau protaujant, atrandamos bendriausios tiesos. Remdamasis Augustino teiginiu, kad tikrovė yra tikrosios būties vaizdas, ir Aristotelio teiginiu, kad tikrovė – tai gamtinė tikrovė, Bonaventūras bandė derinti racionalizmą su misticizmu.

Dorovės problemas Bonaventūras priskyrė ne pažinimo, o meno (ars) sričiai. Dorybių sėklos į sielą patenka per Dievo nukreiptą šviesą. Moralinės taisyklės pasireiškia žmogaus sąžinėje kaip būtinos, neklystančios ir amžinos nuo to momento, kai siela jas atranda.

Rogeris Baconas

Rogeris Baconas gimė apie 1210 ar 1215 m. kilmingoje šeimoje, kuri draugavo su karaliumi Henriku III. Pragyveno apie 80 metų. Studijavo Paryžiuje, Oksforde. Svarbiausias jo mokytojas buvo Robertas Grossetesttas, jam dėstė Albertas Didysis ir Aleksandras Hališkis. Paryžiuje apie 1241–1246 m. Baconas studijavo Aristotelio raštus ir parašė fizikos, metafizikos, logikos ir gramatikos traktatų. Jis kritikavo Albertą Didįjį ir Aleksandrą Hališkį. 1247 m. grįžo į Oksfordą, kur jam didžiulę įtaką darė pažintis su Robertu Grossetestu. Jo paveiktas Baconas pakeitė savo mąstymą ir studijų programą. Autobiografiniame traktate „*Opus tertium*“ apie tai jis rašo: „*Dvidešimt metų paskyriau išminties studijoms, kurių metu nevertinau bendro mąstymo būdo, išleidau daugiau nei 2000 svarų ir įsigijau slaptų kūrinių, norėdamas tiesiogiai patirti įvairius dalykus, išmokti kalbų, stengdamasis įsigyti mokslinių instrumentų, astronominių lentelių ir kitų daiktų, taip pat susidraugauti su išminčiais...*“

1257 m. Baconas įstojo į pranciškonų ordiną. 1236–1264 m. susipažino su Raimundu Laoniečiu, klieriku, kuris 1266 m. buvo išrinktas popiežiumi ir tapo Klemensu IV. Jis labai palaikė Bacono mokslinius planus, buvo susipažinęs su jo projektu parašyti didžiulę enciklopediją, apimančią žinias nuo gramatikos iki moralės, ir skatino jį dirbti. Tačiau 1268 m. popiežius mirė, ir Bacono projektas liko neįgyvendintas.

Baconas, vadinamas *Įstabiuoju Mokytoju* (Doctor Mirabilis), išgyveno savo epochos nusivylimus. Jis daug rašė, tačiau jo griežti ir aštrūs savo laiko kultūros vertinimai sukėlė konservatyviai nusiteikusios Bažnyčios valdžios nepasitenkinimą ir 1278 m. buvo įkalintas. Jis rašė: „*kad nuo aukščiausių Bažnyčios vadovų iki paprasčiausių visuomenės narių, įskaitant universitetus ir*

religinius ordinus, – visur nuopuolio ir nuosmukio ženklai“. Įkalintas jis buvo apie keturiolika metų. Paskutinį savo veikalą „*Compendium studii theologiae*“ Baconas parašė 1272 m., kuriame bandoma suvienyti loginį, filosofinį ir teologinį žinojimą.

Baconas teigė, kad žinojimas įgauna prasmę tik moralėje, nes žinojimas, arba tikroji išmintis, yra intelekto dorybė. Moralė Baconui yra tarpininkė tarp blogio ir gėrio, nes, atskleisdama blogį, ji pasiūlo pagalbą ir absoliučias vertybes. Moralė, paremta teisingumu ir dialogu, gali įgyvendinti kultūrines, visuomenines ir religines reformas, pateikti gyvenimo teises ir pareigas, – tvirtina Baconas. Jo nuomone, scholastai nemoka moralės paversti menu, ir teologai, pasinėrę į paslaptį, kuria nesuprantamas formules. Todėl Baconas siūlo studijuoti retoriką ir užmirštus mąstytojus, pvz., Seneką.

Baconas buvo augustiniškos bei mistinės filosofijos atstovas. Kaip empirikas, jis bandė parodyti, kad greta išorinio patyrimo yra ir vidinis patyrimas – mistinis, kuriam reikia dieviško apšvietimo.

Literatūra

1. *Ernst von Aster,* Filosofijos istorija*, Vilnius,* Alma littera*, 1995*
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija, Viduramžiai,* sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis, 1980*
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson, *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ, *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz, *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera, *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Herbert A. Davidson. *Alfarabi, Avicenna, and Averroes, on Intellect*, New York — Oxford, *Oxford University Press*, 1992, p. 310.
9. Johan Huizinga, *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
10. Jose Antonio Merino, *Pranciškonų filosofijos istorija*, Vilnius, *Aidai*, 2000

4. Krikščioniškasis aristotelizmas Albertas Didysis (1200–1280), Tomas Akvinietis (1225–1274)

Krikščioniškasis aristotelizmas

Aristotelizmo įteisinimas XIII a. krikščioniškojoje filosofijoje buvo didžiulis perversmas, nes prieš tai vyravusi idealistinė platoniška filosofija turė-

jo užleisti vietą aristoteliniam empirizmui. Tačiau tai nebuvo paprastas vienos filosofijos pakeitimas kita. Vyko naujos sistemos įdiegimas tikėjime ir krikščioniškoje pasaulėžiūroje. Naujoji sistema vadinama tomizmu (kūrėjo Tomo Akviniečio vardu) arba dominikoniška mokykla. Didžiausią įtaką, kuriant krikščioniškąjį aristotelizmą, turėjo Albertas Didysis ir Tomas Akvinietis.

Albertas Didysis, prancūzų filosofo Alain de Libera nuomone, yra viduramžiais gimstančių intelektualų prototipas, pirmasis Vakarų mąstytojas, skelbęs, kad žinojimo progresas vyksta dalyvaujant daugeliui žmonių. Tai reiškia, kad reikia skaityti mąstytojus įvairiomis kalbomis ir pritaikyti daugelio mokslininkų pasiekimus savo laikmečiui. Tą Albertas Didysis ir darė, bandydamas lotyniškajai Europai perduoti Aristotelį, nepamirštant Platono ir arabų filosofų. Jis į savo dėstomą filosofijos kursą įvedė Aristotelio „*Metafizikos*“ komentarą ir teigė, kad Aristotelio autoritetas gamtos moksluose yra neginčijamas. Aristotelio atskleistos tiesos biologijoje, botanikoje, zoologijoje, astronomijoje ir kituose moksluose buvo dar nežinomos Vakarų Europoje, ir Albertas Didysis ryžosi jas parodyti krikščionių pasauliui. Tačiau pagrindinis Aristotelio filosofijos taikytojas krikščioniškajai buvo Alberto mokinys Tomas Akvinietis. Pritaikydamas krikščioniškajai filosofijai Aristotelį, Tomas Akvinietis turėjo nugalėti vyravusias augustiniškas, neoplatoniško platonizmo versijas, t. y. senąją scholastiką bei arabų filosofų aristotelizmo interpretacijas, pvz., lotyniškąjį averoizmą. Iš šių teorijų Tomas Akvinietis ne viską atmetė, jis atliko puikią šių filosofijų sintezę. Tomo Akviniečio aristotelizmas nėra atsitiktinis istorijos ar konjunktūros rezultatas, atsiradęs pritaikant krikščionybei Aristotelio traktatus. Šiuolaikiniai tomistinio aristotelizmo tyrinėtojai, pvz., prancūzas Michelis Bastitas, teigia, kad tai buvo vienintelis būdas pranokti neoplatonišką panteizmą ir pagrįsti Dievo prigimties vienovę, t. y. parodyti, kad Dievo prigimtis yra ne ta pati, kurią jis davė kūrinijai. Tokia tomistinės minties struktūra išsirutuliojo iš aristotelizmo.

Albertas Didysis

Albertas Didysis gimė 1206 m. Lauingene, netoli Dunojaus upės. 1223 m. Padujoje studijavo filosofiją ir įstojo į dominikonų ordiną; 1228 m. dėstytojavo Kelne. 1240–1248 m. dėstė Paryžiaus universitete ir 1245–1248 m. buvo Tomo Akviniečio mokytojas. 1248–1260 m. dirbo dominikonų studijų namuose Kelne. 1260 m. buvo paskirtas Regensburgo vyskupu. 1262 m. atsistatydino ir toliau dėstė Kelne. Mirė 1280 m. lapkričio 15 d., būdamas 74 metų. Titulas Didysis jam buvo suteiktas dar gyvam. 1931 m. Vatikanas jį paskelbė šventuoju ir Bažnyčios mokytoju, 1941m. – gamtos mokslų globėju.

Albertas labai domėjosi gamtos mokslais ir filosofija, nes juos laikė būtinomis teologijos plėtojimo priemonėmis. Kaip savarankiškas tyrinėtojas jis

reiškėsi daugelyje gamtos mokslų sričių, ypač biologijoje ir zoologijoje. Paliko daugybę sunkiai suprantamų raštų, kuriuose teologijos teiginiai susipynę su gamtos mokslais ir filosofija. Sunku atskirti, kurie iš jų reiškia paties autoriaus pažiūras, o kurie yra tik kitų mąstytojų nuomonių atpasakojimas.

Albertui priskiriama tai, kad jis vienas iš pirmųjų suprato, jog lotynišką Europą pasiekęs graikų-arabų mokslas parodė, jog teologija ir filosofija yra skirtingos pažinimo rūšys, kurios priklauso nuo tikėjimo ir proto skirtingumo. Ir iš šio supratimo Albertas padarė išvadą, kad, norėdamas būti geru teologu, krikščionis privalo ne ignoruoti, o, priešingai, mokytis ir gerai suprasti visas filosofijos ir mokslo formas. Filosofiją jis studijavo ne kaip filosofas, norintis sukurti savo sistemą, o veikiau kaip mokinys, siekiantis įgytas žinias pritaikyti kitose srityse, visų pirma teologijoje. Jis viešai žadėjo, jog katalikų naudai perrašys visus Aristotelio traktatus ir papildys juos tais, kuriuos Aristotelis turėjo parašyti, bet neparašė, arba jie buvo prarasti. Filosofijos enciklopedijoje jis tiesiog perpasakoja Aristotelio, Avicenos, al Farabio, Gabirolio, Augustino ir Deni pažiūras, bet jų nekomentuoja.

Ar ilgainiui Alberto pažiūros keitėsi? Į šį klausimą kol kas neįmanoma atsakyti. Alberto raštų stilius labai asmeniškas, sudėtingas, jis labai nemėgo klaidų ieškotojų jo tekstuose bei dialektikų. Pirmieji, jo nuomone, apkartiną saldų tiesos tyrimo procesą, o antrieji mano žinių rasią ne daiktuose, o žodžiuose ir logines perskyras laiko realiais problemų sprendimais.

Albertas, remdamasis klasikine Šv.Rašto Glosa, teigė, kad Dievas pirmiausia sukūrė keturis vienalaikius objektus: materiją, laiką, empyrėjaus dangų ir angelišką prigimtį. Atsiradimo tvarkoje materija yra pirma, nes ji yra visų turinčių atsirasti esinių formų subjektas. Bet kitu atžvilgiu pirmasis sukurtas daiktas yra „buvimas“, nes pažinimo tvarkoje jis yra pirmasis pradas, iš kurio kildiname kiekvieną pažįstamą esinį. Bet kadangi čia kalbame apie visų daiktų padarymą realybėje, todėl materija yra visų daiktų pirmasis „pradas“, arba šaltinis. Tikroji materijos prigimtis yra buvimas galimybėje visų formų atžvilgiu. Kaip tokią, arba pačią savaime be jokios formos, kurios subjektas ji yra, materijos neįmanoma suprasti. Pirmoji jos forma yra elemento (žemė, oras, vanduo, ugnis, eteris) forma. Pasak Alberto, tai pamatinės gamtos formos ir natūralios tvarkos pradas. Kaip visuotinis padarymo ir suardymo subjektas materija yra paprasta. Albertas negali atsakyti į klausimą, ar materija yra viena, ar jų kelios, nes egzistuoja keletas nuomonių. Vieni teigia, kad tiek kūniškų, tiek dvasinių substancijų materija yra ta pati: kūniškose substancijose ji yra drauge su kiekybe, o dvasinėse – be jos. Kiti sako, kad dvasinės ir kūniškos substancijos priklauso skirtingoms giminėms, todėl jų materija negali būti vienoda. Maža to, net neirių dangaus kūnų ir atsirandančių bei nykstančių

kūnų materija negali būti ta pati. Albertas atkreipia dėmesį į tai, jog čia kalbama ne apie loginę materijos sąvoką, o apie realią materiją. Abstrakčia logine prasme materija yra viskas, ką galima apibrėžti forma, taigi šia prasme ji visur yra ta pati. Taip pat būtina atskirti teologo ir filosofo požiūrius, nes teologui materija yra tai, iš ko Dievas per šešias dienas sukūrė pasaulį ir jo įvairovę. Vadinasi, teologui materija yra viena, o filosofui materija yra kaitos subjektas, o kaitos įvairovė reikalauja materijos įvairovės. Tačiau teologijos teiginys, kad sukūrimo materija yra viena, neprieštarauja filosofijos teiginiui, kad kaitos formų įvairovė reikalauja skirtingų materijų.

Daug dėmesio Albertas skiria jusliniam pažinimui, kurio pagrindą sudaro nuo materijos atskirtų juslinių rūšių priėmimas, ir vidiniams psichikos procesams. Pavyzdžiui, jis aistringai ieško atsakymų į klausimus, kodėl augalai niekada nemiega, o gyvūnai miega, bet ne visada? Kodėl vieni žmonės sapnuoja, o kiti ne? Kodėl vieni sapnus atsimena, o kiti ne? Ar sapne gautos žinios (pvz., apie ateitį) yra praktinės, ar teorinės? Į pastarąjį klausimą Albertas atsako, kad šios žinios nėra teorinės, nes pateiktos be įrodymų. Jos nėra ir praktinės, nes nepagrįstos nei svarstymais, nei apsisprendimais. Šios žinios, anot Sokrato (*Apologija*), yra ne žmogiškos, o dieviškos.

Intelekto problemą Albertas nagrinėja kaip jam įprasta, t. y. pirmiausia perskaito visą prieinamą literatūrą šia tema, toliau nagrinėja perskaitytų autorių koncepcijas ir parodo, kuriais klausimais jos skiriasi ir kaip nesutampa, tačiau gali būti naudojamos įvairiose intelekto tyrimo stadijose.

Tomas Akvinietis

Tomas Akvinietis buvo vienas žymiausių viduramžiais katalikų Bažnyčios teologų ir filosofų, palikęs nemaža traktatų, komentarų. Jo veikalai yra išversti ir iki šiol tebeverčiami į daugelį pasaulio kalbų. Techninė scholastinės filosofijos terminologija yra gana sunki ir abstrakti, tačiau etikos terminologija yra gerokai lengvesnė nei, tarkim, metafizikos. Tomo Akviniečio mintis, nepaisant painios scholastinės formos, dažniausiai būna skaidri, logiška ir suprantama. Jo negalima laikyti tipišku viduramžių filosofijos autoriumi, nes to meto mąstytojai buvo pernelyg skirtingi, kad kurį nors vieną būtų galima laikyti tipišku. Tomas Akvinietis bandė sukurti aiškią, aprėpiančią įvairias viduramžių minties sroves, mokymą. Susiejęs Aristotelio filosofiją su krikščionių teologija, jis sukūrė originalią metafizikos sistemą.

Tomas Akvinietis gimė 1224 (ar 1225) metais netoli Akvino, Roccaseccoje (Italija). Jo tėvas buvo kilęs iš longobardų giminės, o motina – iš normanų. Tomas mokėsi Monte Casino abatijoje, vėliau laisvuosius menus ir logiką studijavo Neapolyje, Sicilijos karaliaus Frydricho II įsteigtame universitete. Būda-

mas 18 metų įstojo į Dominikonų ordiną, kuris jį pasiuntė studijuoti į Paryžių, vėliau į Kelną. Kelne ir Paryžiuje jo studijoms vadovavo Albertas Didysis.

1257 m. Tomas Akvinietis buvo paskirtas Paryžiaus universiteto dėstytoju, 1259 m. – popiežiaus dvaro teologu ir turėjo grįžti į Italiją. 1269 m. vėl buvo iškviestas į Paryžių profesoriauti. 1272 m. grįžo dėstyti į Neapolio universitetą. 1274 m. sausio mėnesį popiežiaus Grigaliaus X buvo pakviestas dalyvauti Bažnyčios ekumeniniame Susirinkime Lione. Kelionėje susirgo ir kovo 7 d. mirė.

1323 m. popiežiaus Jono XXII buvo paskelbtas šventuoju, netrukus jam suteiktas „*Doctor Angelicus*“ titulas. 1998 m. popiežius Jonas Paulius II enciklikoje „*Fides et Ratio*“ pabrėžė Tomo darbų aktualumą teisingam tikėjimo ir proto santykių traktavimui.

Aristotelio filosofijos įsiskverbimas į lotynų pasaulį XIII amžiuje radikaliai pakeitė Vakarų kultūrą. Dabar buvo galima tiesiogiai susipažinti su tais Aristotelio raštais, kurie anksčiau buvo prieinami tik iš arabų vertimų ir komentarų. Dar jaunystėje susipažinęs su Aristotelio darbais, Tomas Akvinietis tampa jo šalininku ir, derindamas pastarojo mintis su Apreiškimu ir Bažnyčios poreikiais, sukuria naują krikščioniškosios filosofijos modelį, originalią metafizikos sistemą ir ja grindžia teologijos tiesas. Vienas svarbiausių Tomo filosofijos bruožų yra esaties koncepcija. Visa, kas turi buvimą, yra esatis. Esatis kaip atskiras buvimą turintis daiktas yra esinys. Esatis/esinys yra sąvoka, apimanti absoliučiai visą realybę. Ji yra pirmoji metafizikos sąvoka, pirmoji transcendentalija. Ji yra pirmoji metafizikos sąvoka, svarbiausioji transcendentalija. Transcendentalijomis vadinamos ypatingos sąvokos – *esinys, daiktas, kas nors, vienis, tiesa, gėris, grožis,* – žyminčios visuotines realybės savybes, todėl neįmanoma apibrėžti nurodant giminę (rūšinę) ir skirtingybę (arba klasę ir poklasę) ir sakoma, kad jos pranoksta (lot. *trans* – už, anapus; *scandere* – kilti) kategorijas. *Transcendentalijos* apibrėžiamos analoginiu aprašymu. Tačiau žodžiai *daiktas, vienovė, kas nors, tiesa, gėris, grožis* vartojami ne vien metafizikoje, bet pirmiausia kasdienėje kalboje, mene, moksle. Todėl, norint suprasti tomistinę ir apskritai metafiziką, reikia įsidėmėti vartosenų skirtingumą. Beveik visi pagrindiniai Tomo metafizikos sandai yra aptarti traktate „*Apie esinį ir esmę*“, kuris buvo parašytas Paryžiuje maždaug tarp1252 ir 1256 metų. Rašydamas šį traktatą Tomas rėmėsi ne tik Aristotelio, bet ir Avicenos, Averojaus darbais.

Be Tomo Akviniečio mokymo turinio aktualumo, yra ir tam tikrų istorinių priežasčių, kodėl gilinamasi į jo etinę doktriną. Akviniečio etika atsirado kaip tik tuo metu, kai Bažnyčiai ypač reikėjo metodo, padedančio spręsti konkrečias etikos problemas, paplitus individualios išpažinties praktikai. 1215 metais ketvirtasis Laterano Susirinkimas paskelbė, kad visiems krikščionims privaloma kasmetinė išpažintis. Todėl išpažinčių klausytojams reikėjo mokėti skirti

tinkamą atgailą ir atgailaujančiam nurodyti tinkamą dvasinio tobulėjimo kryptį. „*Teologijos sumos*“ antrojoje dalyje Akvinietis, remdamasis prigimtimi ir prigimtiniu įstatymu, kalba tiek apie kunigų, tiek apie pasauliečių moralės klausimus: pavyzdžiui, apie seksualinės nuodėmės pavojingumo laipsnius bei girtumo tipų klasifikaciją. Tomas pabrėžia, kad nėra tokios žmogaus veiklos srities, kuri būtų moraliai neutrali, todėl etikai jis skyrė daug dėmesio. Daugeliu atvejų moralines problemas jis nagrinėjo kaip teologas, bet nevengė jas analizuoti ir filosofijos sferoje, ypač garsiajame Aristotelio „*Nikomacho etikos*“ komentare.

Literatūra

1. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija,* Vilnius, *Alma littera, 1995*
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija, Viduramžiai,* sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis, 1980*
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy*, *vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
9. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija*, Vilnius, *Aidai*, 2000
10. Mishel Bastit. *Šv Tomo aristotelizmas*. // „*Tomizmas ir filosofijos ateitis*“, straipsnių rinkinys. Vilnius – *Logos*, 2002, p.108 – 124.
11. Tomas Akvinietis. *Apie esinį ir esmę. Apie tiesą. Apie intelekto vienovę prieš averoistus,* Vilnius, *Logos*, 2000
12. Jacques Maritain. *Šventas Tomas Akvinietis ir blogio problema*, // „Gėrio kontūrai“, sudaryt. Bronius Kuzmickas, Vilnius, *Mintis*, 1989, p.: 355–366
13. Jacek Salij OP. *Tomistinės esė*, Vilnius, *Logos*, 2000
14. Dalia Marija Stančienė. *Tomo Akviniečio etika*, Vilnius, *VPU leidykla*, 2002

SEMINARAI

1. Sigero Brabantiečio sielos samprata
2. Tomo Akviniečio etikos principai

V. VĖLYVŲJŲ VIDURAMŽIŲ FILOSOFIJA IR TEOLOGIJOS ARGUMENTAI NORMATYVINĖJE ETIKOJE

1. Naujoji pranciškonų mokykla. Jonas Dunsas Škotas (1265–1308). Moralinės normos

Naujoji pranciškonų mokykla

XIV a. pradžioje scholastika krypsta į nominalizmą – teoriją, teigiančią, kad vienintelė realybė yra individualių atskirų daiktų realybė. Į šį kelią filosofiją pastūmėjo dominikonų ir pranciškonų diskusija ir aštrėjantys doktrininiai prieštaravimai. Pranciškonai rėmėsi augustinizmu, o dominikonai – aristotelizmu. Mirus Tomui Akviniečiui (1274 m.), ypač padidėjo išpuoliai po Paryžiaus arkivyskupo Etienne Tempier 1227 m. kovo 7 d. *syllabus* (dokumentas, kuriuo uždraudžiamos tam tikros tezės) paskelbimo. Į uždraustų ir eretiškų tezių (iš viso 219) sąrašą pateko ir Tomo Akviniečio tezės, pvz., apie „*individualizuojantį materijos pobūdį*“ ir kt. 1325 m. Paryžiaus arkivyskupas atšaukė Tomo Akviniečio tezių pasmerkimą, o Paryžiuje suteikė „*doctor communis*“ titulą.

Tomizmo mokykla turėjo įtakos kai kuriems pranciškonų mokyklos filosofams, pvz., Vilhelmui Variečiui (Dunso Škoto mokytojas), pasisakiusiam prieš iliuminizmo teoriją. Dunsas Škotas buvo paskutinysis XIII a. augustinizmo ir tomizmo derintojas, t. y. jis priėmė kai kurias tomizmo idėjas ir jas taikė augustinizmui, išlaikydamas pamatines Augustino normas. Tokį Dunso Škoto metodą perėmė kiti pranciškonų filosofai ir taip atsirado *naujoji pranciškonų mokykla*, kuri vėliau buvo pavadinta *škotizmu*. Visos škotizmo pastangos yra nukreiptos į praktiką: kūrimą, Įsikūnijimą, Dievą, žmogų, meilės klaidų vengimą. Žilsono teigimu, Dunsas Škotas tvirtina, kad „*filosofai yra tie, kurie, analizuodami prigimtis kaip tokias, siekia mąstyti realybę būtinybės ir nelaisvės terminais*“, t. y. Augustinas ir Aristotelis vienas kito nepaneigia, bet papildo. Tomas Akvinietis teigė, kad filosofai nagrinėja prigimtis pačias savaime, o teologai – prigimčių kilmę iš Dievo ir sugrįžimą į Jį, todėl filosofija ir teologija yra du skirtingi mokslai. Škotistinis mąstymas yra filosofijos, teologijos ir dvasingumo sintezė, kylanti iš Apreiškimo ir aiškinama remiantis žmogaus protu. Škotistinėje sistemoje tikėjimas pranoksta protą, o valia – mintį.

Škotistinė mokykla išsilaikė iki viduramžių pabaigos. Jos įtaka buvo jaučiama ir Vilniaus universitete. XVI a. škotistinė mokykla kartu su tomizmu buvo atgaivinta Ispanijoje.

Jonas Dunsas Škotas

Jonas Dunsas Škotas gimė apie 1265 m. Makstone, Roksburgo grafystėje (Škotija) pasiturinčioje šeimoje. Maždaug 1278 metais jis lankė pranciškonų mokyklą Hadingtone, kurioje dirbo jo dėdė pranciškonas Elijas Dunsas. Būdamas 15 metų Dunsas Škotas tapo pranciškonų ordino novicijumi. 1291 m. kovo 17 d. kliuniečių vienuolių bažnyčioje San Andre, Northamptone, Dunsas Škotas buvo įšventintas kunigu. 1293 – 1296 m. Škotas studijavo Paryžiaus universitete, 1297–1301 m. Oksforde dėstė teologiją. 1302 m. jau teologijos magistras grįžta į Paryžiaus universitetą ir ten dėsto. 1303 m., prasidėjus nesutarimams tarp karaliaus Pilypo Gražiojo ir popiežiaus Bonifacijaus VIII, Škotas buvo išvarytas iš Prancūzijos, nes rėmė popiežių. 1303–1304 m. dėstė Oksforde, o 1304 m. sugrįžo į Paryžių, kur 1305 m. apgynė teologijos doktoratą. 1307 m. Škotas buvo pasiųstas dėstyti į Kelną, kur 1308 m. lapkričio 8 d. mirė būdamas 43 metų.

Visoje Vakarų Europoje Škotas garsėjo kaip profesorius, aiškiai dėstantis mintis, tiksliai ir vienareikšmiškai vartojantis sąvokas, už ką Bažnyčia jam suteikė *subtiliausiojo daktaro* (*doctor subtilissimus*) titulą. Tačiau Škotas turėjo nemažai priešininkų, todėl jo beatifikacijos procesas užsitęsė ir tik popiežius Jonas Paulius II 1991 m. liepos 6 d. pripažino jo nuopelnus ir paskelbė jį palaimintuoju.

Škoto veikalai pasižymėjo subtiliausiomis pastabomis, buvo polemiški ir nebandantys aprėpti visumos, kaip Tomo Akviniečio darbai. Spręsdamas filosofijos ir tikėjimo santykį, Škotas analizuoja nuo tikėjimo atskirto proto patirtį, kurioje atranda ne tik šviesą ir harmoniją, bet ir šešėlių bei netikrumo. Todėl tikrovė, jo nuomone, pažįstama ne protu, kuris vadovaujasi grynojo proto principais (jų jis nekonstruoja, ką vėliau darys Kantas), bet protu, kuris vadovaujasi tikėjimu. Todėl tikėjimo pasirinkimas Škotui yra filosofinės refleksijos pagrindas. Filosofinis mąstymas gali sutapti su teologiniu, kada mes bandome suprasti Apreiškimo tiesas, nes tada tikėjimas nušviečia mąstymą. Tačiau filosofija ir teologija yra atskiros disciplinos su savo skirtingais materialiais ir formaliais objektais. Kalbėti apie tikrovę mes galime skirtingais požiūriais, bet Škotą daugiau domina būties vienprasmiškumas, t. y. būtis, apimanti ir Dievą ir sukurtus esinius. Todėl Škotas kalba apie naują mokslą, kurio metodas ir objektas derintųsi su žmogaus protu ir galėtų įveikti filosofų ir teologų aporijas. Šį naują mokslą Škotas pavadino *metafizika*, bet suteikė jam visai kitą prasmę, nei mokslo, einančio po fizikos. Naujosios *metafizikos* objektas negali sutapti nei su fizikos, nei su teologijos objektu. Tiek filosofas, tiek teologas, norėdami pakilti iki metafizikos, teigia Škotas, turi suprasti, kad fizikinis pasaulis yra kontingentiškas (atsitiktinis, laikinas, baigtinis) ir visiš-

kai priklauso nuo kontingentiškai veikiančios valios. Teologija negali pateikti filosofijai metafizikos objekto, bet parodo transcendencijos kelią. Tikėjimas gali pranokti fizikinę filosofiją ir atsiverti metafizikai. Pati teologija šiuo atveju suvokiama ne kaip tai, kas yra anapus metafizikos, o kaip mokslas apie dieviškumą. Tokiu atveju Škoto metafizika yra filosofijos ir teologijos sulyginimo mokslas, tačiau jos negalima nagrinėti pritaikant Augustino ar Aristotelio kategorijas. Škotas mąsto originaliai ir jo metafizika paremta būties vienaprasmiškumo samprata, kuri neigia metafizinės analogijos teoriją, atsiveria į bet kokią realybę, nesvarbu ar ji baigtinė, ar begalinė.

Moralinės normos

Dunso Škoto etikoje kalbama, kaip žmogus privalo elgtis ir išgyventi savo konkrečią egzistenciją. Pirmiausia kyla klausimas, kaip žmogus atranda ir sužino moralinius principus, kuriais jis vadovaujasi savo veikloje. Dunsas Škotas teigia, kad protas atranda ne tik pirmuosius tiesos ieškojimo principus, bet ir pirmuosius praktinės veiklos principus, kuriais vadovaujantis galima siekti gėrio. Būtent šie praktiniai principai yra pagrindas arba norma, kuriuos protas pateikia valiai, kad ji veiktų tiesiogiai ir siektų žmogiško tikslo. Praktinis protas įžvelgia esinių gerumą ir pateikia valiai kaip pavyzdį. Toks žinojimas mumyse yra prigimtinis įstatymas, pasireiškiantis pirmiausia *gėrio darymu ir blogio vengimu*. Tačiau dėl pasaulio kontingentiškumo žmogus negali nustatyti būtino ryšio tarp absoliutaus gėrio ir pavienės jo apraiškos. Šios problemos sprendimui, tvirtina Škotas, Dievas žmonėms davė Dekalogą, kad juo vadovaudamasis žmogus galėtų siekti galutinio tikslo, t. y. absoliutaus gėrio. Dekalogas yra dalijamas į dvi dalis: pirmojoje yra būtini įsakymai, nes jie tiesiogiai susieti su absoliučiu gėriu. Nuo jų Dievas negali atleisti. Antroje dalyje yra kontingentiški įsakymai, nes jie susieti su artimu. Kontingentiški įsakymai griežtąja prasme nepriklauso prigimtiniam įstatymui, tačiau yra pozityvaus dieviškojo įstatymo dalis. Tad Dievas juos gali atšaukti. Kaip pavyzdžius Škotas pateikia iš Šventojo Rašto Izaoko aukojimo istoriją, įsakymą izraeliečiams pavogti egiptiečių daiktus, įsakymą Izaijui vesti kekšę. Škotas šiuo atveju yra tarp Tomo Akviniečio, teigiančio, kad Dekalogas yra nepakeičiamas, ir Ockhamo, sakančio, kad Dekaloge gali būti viskas pakeista.

Apibrėždamas žmogaus moralinės veiklos gerumą, blogumą ar neutralumą, Škotas nurodo vertinimui būtinas sąlygas: valią, objektą, tikslą, pobūdį ir aplinkybes. Pavyzdžiui, išmaldos davimas su gera intencija yra morališkai geras veiksmas, o su bloga intencija – morališkai blogas veiksmas. Tačiau galime duoti išmaldą ir be jokios intencijos, iš polinkio, tai toks veiksmas yra moraliai neutralus. Taip Škotas etinėje koncepcijoje įveda nesuinteresuotą

veiksmą ir neutralumo laisvę. Kalbėdamas apie Dievo meilę, jis pabrėžia, kad proto nuostata Dievo atžvilgiu yra nesuinteresuota meilė. Moralinė tvarka, pasak Škoto, pasiekiama, kai tarp proto ir valios yra harmonija.

Literatūra

1. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy*, *vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
9. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija*, Vilnius, *Aidai*, 2000
10. Etienne Gilson. *L'être et l'essence,* Paris, *J.Vrin*, 1994

2. Williamas Ockhamas (~1280–1349) ir okamizmas

Williamas Ockhamas

Williamas Ockhamas gimė apie1280 m. netoli Londono, Sario grafystėje.1306 m. jis buvo priimtas į pranciškonų ordiną, studijavo Oksforde. Nuo 1315 m. skaitė Biblijos kursą, o nuo 1317 m. Petro Lombardo „*Sentencijoms*“ skirtą kursą. Daug rašė, tačiau dar iki šiol nėra išleista pilna ir kritinė jo darbų rinktinė. Pirmas jo veikalas buvo „*Komentarai Petro Lombardo ‚Sentencijų' knygoms*“ (1322 m.), kuriame išdėstė savo teologines, o Aristotelio „*Fizikos*“ komentaruose (Expositio in libros Physicorum Aristotelis) – gamtamokslines pažiūras. Daugiausia Ockhamas rašė logikos klausimais, bet nevengė ir politinių traktatų.

Oksfordo universiteto kancleris Jonas Liuteralas apkaltino Ockhamą erezija ir 1324 m. jis buvo iškviestas į Avinjoną (Prancūzija), kur tuo metu rezidavo popiežius Jonas XXII, pasiaiškinti. Liuteralas atsiuntė popiežiui 56 teiginius iš traktato „*Komentarai Petro Lombardo ‚Sentencijų' knygoms*“. Popiežius paskyrė komisiją, kuri trejus metus analizavo šį veikalą ir paskelbė tokias išvadas: 7 tezės yra eretiškos, 37 neteisingos, 4 dviprasmiškos ir 3 nepriimtinos. Tačiau, dar nepranešus nuosprendžio, 1328 m. Ockhamas pabėgo į Itali-

ją, o 1330 m. nuvyko į Miuncheną pas imperatorių Liudviką IV Bavarą, kuris kovojo prieš popiežiaus valdžią. Popiežius Ockhamą ekskomunikavo. Miunchene Ockhamas dirbo produktyviai, rašė politiniais, filosofiniais, teologiniais klausimais. 1349 m. apsikrėtęs maru Ockhamas mirė prieš tai susitaikęs su Bažnyčia. Į istoriją Ockhamas pateko tituluojamas „*Venerabilis inceptor*“ (garbingiausiu pradininku), nes neturėjo daktaro laipsnio. Jis buvo naujosios scholastikos – nominalizmo *via moderna* – pradininkas. Amžininkai jį dar vadino „*Doctor invincibilis*“ (nenugalimas).

Ockhamas prieštaravo klasikinei scholastinei tradicijai, svarbiausiu pažinimo įrankiu laikydamas ne diskursyvų protą, o tiesioginę intuiciją. Bendrąsias proto sąvokas jis traktavo kaip mąstymo ir kalbos padarinį, realybėje neturintį atitikmens, ir teigė, kad didžioji tradicinio pažinimo dalis neturi būtinybės pagrindo. Kaip ir Dunsas Škotas, jis buvo sistemų kūrimo priešininkas.

Ockhamas Dunso Škoto būties vienaprasmiškumo sampratą paverčia atskiros būties ontologija, t. y. atskirybe, kuri yra pirminis būties ir pažinimo dalykas. Kiekviena atskirybė yra nedalomas absoliutas, kurį galima suprasti remiantis juo pačiu. *Atskirybe* ir *individu* Ockhamas vadina ne tik konkretų žmogų, gyvūną , augalą, bet visa tai, kas yra *vienas*, o *ne daug*. Toliau jis pabrėžia, kad galutinė atskirybės būtis apibrėžiama kaip atskirybė, kuri nėra ženklas. O atskirybe vadinamą ženklą Ockhamas apibrėžia kaip tikrinį vardą ir ši tyrinėjimo sritis gali būti vadinama ženklų teorija, t. y. *semiologija*. Šis terminas, kaip tikrinis arba parodomasis vardas, žymi tik vieną atskirą būtybę, pvz., Sokratą. Atskirybė yra būties buvimo būdas ir *neturi* kokios nors kitos esmės, t. y. pati atskirybė ir yra esmė. Ockhamui nėra obuolio apskritai esmės, bet yra konkretus obuolys kartu su savo esme. Ockhamas neigia esmės ir egzistavimo perskyrą, kuri yra tomizmo pagrindas. Derindamas savo atskirybės ontologijos interpretaciją su pažinimu, Ockhamas teigė, kad vienintelis įrodymas yra akivaizdumas.

Visas Ockhamo mąstymas paremtas dviem principais: atskirybės gynimu (individualizmas) ir Dievo laisvės autonomijos teigimu (voliuntarizmas). Gindamas Dievo laisvę Ockhamas gali sugriauti natūralią ir filosofinę tvarką. Jis teigia, kad tikėjimas apšviečia protą. Ockhamas išgarsėjo reikalavimu mąstyti ekonomiškai, t. y. be būtino reikalo nedauginti sąvokų (esmių ir žodžių). Šis reikalavimas filosofijos istorijoje žinomas „Ockhamo skustuvo“ vardu.

Etikoje Ockhamas teigia, kad objektyvi ir galutinė moralumo norma – Dievo valia, kuri viena nustato, kas yra gera ir kas yra bloga. Tačiau kartu su objektyvia ir galutine moralumo norma yra subjektyvi moralumo norma, ją nustato žmogaus protas ir valia. Ockhamas teigia, kad jokia moralinė dorybė ir dorybinis aktas negalimi, jeigu jie nesuderinti su protu.

Okamizmas

XIV a. pradžioje Paryžiaus universitete susiformavo pagrindinis okamizmo centras, kuris visą šimtmetį plėtojo ir skleidė Ockhamo idėjas, o Oksfordo centras nuo XIV a. antrosios pusės pradėjo nykti. Visą šimtmetį Paryžiaus okamininkai plėtojo ir skleidė Ockhamo idėjas. Patys okamininkai pasidalijo į dvi grupes : vieni tyrinėjo filosofijos ir teologijos klausimus, kiti – specialiuosius mokslus.

XIV amžiuje Ockhamo sekėjų jau buvo visuose Europos universitetuose, pradedant Viena ir baigiant Krokuva. Filosofijos ir teologijos srityje okamizmui įsitvirtinti padėjo nuostata, kad protas ir tikėjimas yra dvi nesuderinamos sritys, o „tikėjimo tiesos“ yra ne suprantamos, bet tikimos. Gamtos mokslų, gnoseologijos, metafizikos srityse Aristotelio teorijas jie pakeitė savo originaliomis ir reikšmingomis teorijomis. Pavyzdžiui, buvo sukurta originali dangaus kūnų judėjimo teorija, leidusi planetų judėjimą traktuoti kaip mechaninį. Ši teorija atmetė aiškinimą, kad žvaigždes judina dieviškos esybės, ir teigė, kad dangaus ir žemės judėjimas yra tos pačios kilmės. Išoriškai okamininkai išlaikė scholastikos formas, dėl to jie buvo laikomi *nauja scholastikos mokykla*, nors jų pozicija buvo priešinga scholastikos doktrinai, t. y. antischolastinė kryptis, paskatinusi viduramžiais formuotis kritinei filosofijai ir empiriniam mokslui. Okamizmo reakcija į viduramžių filosofijos sistemiškumą ir visuotinumą, pasireiškusi *mąstymo ekonomijos* reikalavimu, leido įsisavinti didžiulę scholastinės filosofijos programą ir nuo teologinių klausimų nagrinėjimo pereiti prie pažinimo teorijos ir gamtos mokslų problemų tyrimo.

Iš to, kas pasakyta, galima suprasti, kodėl Bažnyčia buvo priešiška okamizmo plitimui ir 1473 m. Paryžiaus universitete uždraudė dėstyti Ockhamo idėjas. Draudimas galiojo iki 1481 m. XIV a. teigiama, kad okamininkų idėjos turėjo įtakos Kopernikui, Galilėjui, Descartes'ui.

Literatūra

1. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
3. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy*, *vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001

7. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
9. Jose Antonio Merino. *Pranciškonų filosofijos istorija*, Vilnius, *Aidai*, 2000
10. Etienne Gilson. *L'être et l'essence,* Paris, *J. Vrin*, 1994

3. Meisteris Johannas Eckhartas (~1260–1328) ir misticizmas

Meisteris Johannas Eckhartas

Johannas Eckhartas, vadinamas meisteriu (mokytoju), gimė apie 1260 m. Hochheime, netoli Gotos miestelio, Tiuringijoje (Vokietija), kilmingoje riterių šeimoje. 1280 m. įstojo į dominikonų vienuolyną Erfurte, mokėsi Kelno dominikonų mokykloje, kuri buvo garsi dėl joje dėsčiusio Alberto Didžiojo ir joje studijavusio Tomo Akviniečio. Vėliau Eckhartas studijavo Paryžiaus universitete ir pagal to laikotarpio tradiciją pirmaisiais metais turėjo dėstyti Tomo Akviniečio teologiją ir įgyti bakalauro laipsnį, o antraisiais metais aiškinti Petro Lombardo sentencijas iš „*Keturių Sentencijų knygų*“, kad įgytų licenciatą ir magistro laipsnius. 1303 m., būdamas magistru, Eckhartas grįžo į Erfurtą ir čia buvo paskirtas dominikonų Saksonijos provincijos prioru, o 1307 m. – dar ir Bohemijos provincijos generaliniu vikaru. 1311 m. Eckhartas vėl buvo pasiųstas į Paryžiaus universitetą dėstyti teologijos. 1314–1320 m. buvo paskirtas generaliniu vikaru Strasbūre, 1320 m. buvo Frankfurto prioras, o 1323 m. – Kelno dominikonų mokyklos lektorius. Eckharto neortodoksinis teologijos ir filosofijos aiškinimas nepatiko Bažnyčiai ir Kelno arkivyskupas Heinrichas von Virneburgas inicijavo bylą prieš jį. Kanoninis procesas Avinjone pasmerkė 28 jo tezes, pripažindamas iš jų 17 eretiškomis, o 11 įtartinomis. Proceso pradžioje Eckharto mokiniai bandė teisinti savo mokytoją. Jaunas dominikonas Henri Suso, kai jis popiežiaus prašymu cenzūravo Eckharto traktatą „*Tiesos knygelė*“ (*Büchlein der Wahrheit*), bandė įrodyti, kad autentiškas Eckharto mokymas neturi nieko bendro su tuo, ką laisvos dvasios broliai ir seserys skleidė jo vardu. Bet tai nepadėjo ir popiežius Jonas XXII, jau po Eckharto mirties 1329 m. paskelbė pasmerkimo bulę „ *In agro Dominico*“. Šioje bulėje rašoma: „*Su dideliu skausmu mes pranešame, kad pastaruoju metu kažkoks Eckhartas iš vokiškų kraštų, Šventųjų raštų daktaras, kaip apie jį sakoma, ir pamokslininkų Brolių mokytojas, panorėjo sužinoti daugiau, nei derėjo; jis to nenorėjo saikingai ir prisilaikydamas tikėjimo mato, nes, nusukdamas savo ausį nuo tiesos, jis pasisuko į pasakas*“. Eckhartas mirė 1328 m. popiežiaus rūmuose Avinjone neaiškiomis aplinkybėmis.

Pamokslininkas Eckhartas savo doktriną dažniausiai skelbė šnekamąja vokiečių kalba, turėdamas nedidelį, lotyniškai pasirašytą planelį. Pamokslau-

davo su įkvėpimu ir jo tariami žodžiai veikė klausytojus. Pamokslai buvo skirti tokiems marginalams kaip begardai ir beginės, kurie nebuvo nei filosofai, nei klerikalai, nei teologai. Beginių ir begarų įžadai nebuvo įsipareigojimas ordino disciplinai, o tik intencijos pareiškimas, ir jie galėjo toliau dirbti savo normalų darbą pasaulyje. Bažnyčia įžvelgė šiame sambūryje pavojų, nes beginės ir begardai telkėsi apie elgetaujančių brolių vienuolynus, kurie užtikrindavo šio sąjūdžio teisėtumą. Beginės kėlė pyktį kunigams, kurie prarasdavo savo parapijietes, tėvams, kurie prarasdavo savo dukteris, ir potencialiems sutuoktiniams, kurie prarasdavo progą susituokti. Todėl 1273 m. Olomouco (dabartinė Slovakija) vyskupas Bruno pasiūlė popiežiui *„padaryti jas žmonomis arba nusiųsti į kokį nors pripažintą ordiną“*. Panašiai buvo kalbama ir apie begardus.

1311–1312 m. Vienos konsiliumas, kuriame buvo pasmerktos „Aštuonios begardų ir beginių erezijos apie tobulumo būklę“, pasiuntė Eckhartą dirbti su beginėmis. Geriausias liudijimas intelektualinės įtakos, kurią Eckhartas padarė Teutonijos moterų bendruomenėms, yra traktatas, pavadinimu *„Tokia buvo sesuo Katerei“* (*Also waz schwester Katerei*) – paantraštėje parašant: „duktė, kurią Mokytojas Eckhartas turėjo Strasbūre“. Kūrinį parašė begardai ir beginės, tačiau tuo metu autorystė buvo siejama su Eckharto vardu. Iš tiesų tai buvo laisvos dvasios sektos manifestas, kuriame pasakojama apie vieną patyrimą ir vieną santykį. Jo veikėjai – jauna moteris ir jos nuodėmklausys – personažas, kuriame lengvai atpažįstamas pats Eckhartas. Šis traktatas yra Meisterio Eckharto mokymo vaisius, kuriame kalbama apie visišką savęs atsižadėjimą ir vienijimąsi su Dievu, apie tuštumo būseną ir nebūtį, nusižeminimą. Įpareigotas ordino kalbėti moterims, Eckhartas negalėjo pamokslauti nei filosofijos, nei teologijos kalba, nes jos nebūtų jo supratusios ir pamokslininko tikslas sustiprinti klausytojų tikėjimą nebūtų pasiektas, todėl Eckhartas pradėjo naudotis neįprastais pamokslavimo metodais. Pavyzdžiui, atranda naują krikščioniško kilnumo sąvoką, kuri sujungė ir filosofinę, ir krikščionišką dorybę į tam tikrą didžiadvasiško nusižeminimo sampratą. Didžiadvasiškumo ir nusižeminimo sujungimo idėja nebuvo nauja. Apie tai jau kalbėjo šv. Bernardas, bet Eckharto originalumas pasireiškė kilnumo sąvokai panaudojant paradoksalų apibrėžimą, apie kurį Bonaventūras kalbėjo ir iš nusižeminimo naikino tai „kas sukurta“. Būtent *„nusižeminęs arba nuolankus žmogus veikia didžiadvasiškai ir yra didžiadvasis, veikia aristokratiškai, transcenduoja, pranoksta visa, kas sukurta „tikru pakilimu“ – išdidžia laikysena, kuri jį veda prie visų dalykų niekinimo*“. Tai vienas iš pirmųjų bandymų lotynų mąstyme įvesti *niekumo*, *niekio* terminą. Šio pasaulio niekinimas nebuvo filosofų reikalavimas tapti didingam, bet buvo „žmogaus ir visko, kas sutverta, sunaikinimo priešais Dievo didybę“ kelias.

Eckharto filosofinės teologijos „mistinis“ elementas – tai filosofijos ir teologijos sujungimas vienijančiame patyrime be veikiančio subjekto. Intelekto pakilimas jam yra Žodžio gimimas, žmogaus dievėjimas ir vidinis Dievo nusileidimas, kur „*viršus ir apačia, ten ir čia sutampa gelmėje be dugno, kur nei siela, nei Dievas neturi vardų*“. Filosofija ir apreiškimas vienas kitam nepriešTarauja, jie vienas kitą apšviečia. Aristokratas ir elgeta, filosofas ir dvasingasis yra viena, nes „*kad ir koks būtų skaičius sūnų, kuriuos siela gimdo amžinybėje, visada yra tik vienas Sūnus*“. Kaip matome, Eckhartas pranoksta Aristotelio *kilnias sielas* ir *atskirtąsias inteligencijas* ir nuo peripatetizmo eina link Vienio teologijos, kurią jis perskaitė pas Pseudodionisiją ir Proklą. Palikęs Aristotelį, jis grįžta prie neoplatonizmo.

Misticizmas

Vokiečių mistika XIV a. suvaidino nemažą vaidmenį plėtojantis *spekuliatyviajai* misticizmo krypčiai, kuri pasaulį traktavo panteistiškai ir kurios pagrindinis atstovas buvo Meisteris Eckhartas. Vokiečių mistika siekė per sielos suartėjimą su Dievu ir sąvokinėmis spekuliacijomis savarankiškai pažinti Dievą ir sielą. Be spekuliatyviosios misticizmo krypties, dar yra *asketiškoji* kryptis, priklausanti *ortodoksinei* mistikai, kuri buvo paplitusi *romanų* valstybėse ir dar kitaip vadinama *romaniškaja* mistika. Paryžiaus universiteto profesorius ir kancleris Jeanas de Gersonas (1363–1429) atstovavo *romaniškajai* mistikai ir pasižymėjo mistikos idėjų sujungimu su okamininkų idėjomis.

Žymus Eckharto mokinys dominikonas Johannas Tauleris (1300–1361) labiau užsiiminėjo praktika (pamokslais) nei spekuliatyviniu mąstymu. Per Taulerį mistikos linija vis labiau krypsta į praktinių elementų vertinimą. XIV a. mistinis religingumas užvaldė žmonių mases, pradėjo steigtis įvairios sektos ir sąjungos, kurios tapo populiarios Vidurio Europoje. Ypač didelio atgarsio tuo metu susilaukė Tomo Kempiečio (1380–1471) knyga „*Kristaus sekimas*“ (Imitatio Christi), kur jis rašė: „O, kaip išganinga, kaip gera ir saldu sėdėti vienumoje ir tylėti, ir kalbėtis su Dievu!“ Jo mistika buvo grynai asketinė, be jokio spekuliatyvaus pagrindimo, nes jis buvo ne teologas, ne filosofas, ne poetas ir net ne mistikas, o paprastas, nuoširdžiai tikintis ir išgyvenantis šv. Mišių stebuklą, žmogus. Jo knygoje tik truputis paprastų minčių, pateiktų kaip pamokymai, kurių kiekvienas užbaigiamas trumpu teiginiu. Mintys nėra derinamos viena su kita, jos net eklektiškai išbarstytos, bet monotoniškai einantys vienas po kito sakiniai ir jaučiamas ritmas, primenantis ramų jūros teliūskavimą ar vėjo atodūsius rudenį, daro įstabų poveikį skaitančiajam. Ši knyga, skirta visų amžių pavargėliams, tapo tikruoju mistikos veikalu, teikiančiu stiprybės gyventi.

Misticizmas rado atgarsį ir Naujaisiais laikais. Mistikų patirtis yra analizuojama pasitelkus filosofinę refleksiją. Tačiau visada reikia atsiminti, kad misticizmas yra grynai dvasinė veikla, jo tikslai vien transcendentiniai, neturintys nieko bendro su regimąja visata.

Literatūra

1. Johann Eckhart, *Traktatai ir pamokslai*, Vilnius, *Pradai*, 1998
2. John W. Baldwin. *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996
4. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy*, *vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
9. Džonas J. Merfis. *Meisteris Eckhartas ir Via Negativa: epistemologija ir mistinė kalba,* // „Logos“ Nr. 12, 1997, p. 34–46
10. John J. Murphy. *Šventasis Kryžiaus Jonas ir religijos filosofija: Dievo meilė ir mistinės patirties parametrai*, // „Logos“ Nr. 13–14, 1997–1998, p.: 70–88
11. Žilvinas Bieliauskas. *Misticizmas*, // *Kultūra ir religija*, sudaryt. Stasys Juknevičius, Vilnius, *Valstybinis leidybos centras*, 1995, p.: 333–392

4. Dantė Alighieri (Aligjeris) (1265–1321). Politika ir teologija

Dantė Alighieri

Dantė Alighieri, poetas, filosofas, teologas, politikas gimė Florencijoje (Italija) 1265 m. kilmingoje šeimoje. Tikrų biografinių žinių apie jį mažai. Jo proprosenelis Kačiagvida (Cacciaguida) 1147 m. dalyvavo Kryžiaus žygyje kartu su imperatoriaus Konrado III kariuomene ir už nuopelnus gavo bajoro titulą. XV „*Rojaus giesmėje*“ Dantė jį mini su kitais Kristaus kariais: Karoliu Didžiuoju, Rolandu. Dantės tėvas priklausė aukštesniam vaistininkų ir gydytojų cechui, kuris jungė ir knygų pirklius bei dailininkus. 1283 m., sulaukęs pilnametystės, į šį cechą įstojo ir Dantė.

Devynerių metų jis pirmą kartą pamatė jauną florentietę Beatričę ir iškart ją pamilo. Beatričės paveikslas Dantę lydėjo visą gyvenimą. Jos mirtis (1290 m.) jį labai prislėgė, todėl, ieškodamas paguodos, Dantė pradėjo skaityti Boetijaus „*Paguodą*“ (taip jis rašo „*Convivio*“ (Puota) II, XII,1–7). Tuomet jam prabun-

da žinių troškimas: *„Įsivaizduodamas filosofiją pagal Boetijaus įvaizdį „kaip dailią damą“, jos buvo taip sužavėtas, kad, vos tik galėdavo nukreipti nuo jos žvilgsnį, vėl eidavo ten, kur ji tikrai būdavo, t. y. į vienuolių mokyklas, į filosofų diskusijas*“. Dantė mokėsi Florencijoje *Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai* dominikonų mokykloje, kur dėstė Tomo Akviniečio mokinys Remigio Girolami ir buvo komentuojami Albertas Didysis bei Tomas Akvinietis. Lankė pranciškonų *Šv.Kryžiaus* mokyklą, kur buvo studijuojami Augustino ir Bonaventūro veikalai. Dantė artimai bendravo su dailininku Giotto, kuris nutapė jo portretą Florencijos Bargelo koplyčioje.

Dantė, kaip ir jo tėvas, aktyviai dalyvavo politikoje. XIII a. Florencijoje tarpusavyje varžėsi dvi partijos – gibelinų, kurią sudarė daugiausia bajorai, siekę suvienyti Italiją germanų imperatoriaus valdžia, ir gvelfų, kuriai priklausė pirkliai, amatininkai, Italijos suvienytoju laikę Romos popiežių. 1239 m. gvelfai galutinai laimėjo prieš gibelinus, tačiau patys suskilo į Baltuosius ir Juoduosius. Baltieji gvelfai perėmė gibelinų ideologiją. Juodieji laikėsi senųjų savo partijos tikslų. Dantė su ginklu rankose kovėsi prieš gibelinus. 1300 m. baltųjų gvelfų buvo išrinktas vienu iš 6 Florenciją valdžiusių priorų. Gvelfams sukilus, Dantė rėmė Baltuosius. 1301 m. popiežiaus pakviestas prancūzų princas Karolis Valua užėmė miestą ir susidorojo su Baltaisiais gvelfais. Dantė tuo metu buvo išvykęs ir į Florenciją nebegrįžo, nes 1302 m. jis buvo oficialiai ištremtas, o po 3 mėnesių jam buvo paskelbta bausmė – sudeginti. 1315 m. jis buvo dar kartą pasmerktas, o jo sūnūs ištremti. Iki mirties Dantė gyveno tremtyje. Paskutinius dvejus metus jis praleido pas kunigaikštį Gvidą da Polentą Ravenoje. Ten ir mirė 1321 m. Vėliau Florencija norėjo atgauti poeto kūną ir palaidoti, bet Ravena neatidavė. Jam skirtas sarkofagas Florencijos *Šv.Kryžiaus* bažnyčioje yra tuščias.

Poeziją Dantė rašė itališkai, o filosofinius ir politinius traktatus – lotyniškai. Jo knyga „*Naujas Gyvenimas*“, parašyta 1295 m., yra pirmasis kūrinys italų kalba. Knygoje proziniai komentarai kaitaliojami su eilėraščiais. Jų yra 30. Toks žanras nėra naujas viduramžiais, jis aptinkamas trubadūrų eilėraščių rinkiniuose. Tais pačiais metais jis vedė Džemą (Gemma) Donati, kuri jam pagimdė du sūnus ir vieną ar dvi dukteris.

Tarp 1304 m. ir 1307 m. Dantė dirbo prie „*Puotos*“(Convivio) – plataus filosofinio veikalo (kuris pradedamas Aristotelio citata). Tai pirmas mokslinės prozos kūrinys italų kalba.

Lotyniškai Dantė rašė apie liaudies, t. y. italų, kalbos kilmę ir esmę, kurią vaikai išmoksta artikuliuoti mėgdžiodami garsus be jokių taisyklių. Šis traktatas *„Apie nacionalinę kalbą“* (*De vulgari eloquentia*) yra pirmasis kūrinys, iškeliantis kalbų formavimosi problemą, tačiau nebaigtas. 1309 m. Dantė su-

kūrė filosofinį-politinį trijų knygų traktatą „*Monarchija*“.

1315 m. Dantė yra trečią kartą pasmerkiamas. Tuo metu jis gyveno Ravenoje ir toliau rašė „*Dieviškąją komediją*“.

Politika ir teologija

Ypač svarbios Dantei buvo politinės problemos. Jis labai aiškiai atskyrė dvi institucijas: Bažnyčią ir Imperiją. Abi jos yra absoliučiai autonomiškos, ir jų pamatas yra asmenybė, siekianti natūralaus ir nežemiško tikslo. Tai dvi institucijos, kurios tebėra labai aiškiai atsiskyrusios.

„*Monarchija*“ yra vienas iš politinės filosofijos įdomesnių veikalų, likusių mums iš viduramžių. Dantė, būdamas krikščionis, žinojo, kad nežemiškas tikslas yra aukščiau už tą grynai natūralų, bet, sužavėtas „*Nikomacho etikos*“, norėjo palikti aiškiai atskirtas šias dvi institucijas, kad taip galėtų pateisinti imperiškos vienybės idealą, kur visi gyvena vieningai ir taikiai. Taip pat jis norėjo atskleisti žmogaus gyvenimo prasmę istorijos eigoje. Žmogus gyvena laike ir erdvėje ir šis jo istorinis gyvenimas turi prasmę, vertę, kurių krikščionybė nepaneigia, ji patobulina žmogiškąją prigimtį. Dangaus karalystė nepanaikino žemiškos karalystės ir žmogus savyje turi šias abi realybes, ir nė vienos iš jų neturi menkinti.

„*Nikomacho etika*“ suformavo Dantės įvaizdį žmogaus, gyvenančio pagal prigimtį, kurios esmė glūdi protingume. Taip gyventi žmogus gali tik šalyje, kur yra monarchija. Bet krikščionybė atskleidė ir malonės pasaulį, Dievo karalystę, kurios pasiekimui ir tobulinimui žemėje yra Kristaus vietininkas popiežius.

Dievo buvimą Dantė parodo remdamasis priežastingumo dėsniu ir aksioma, kad visa, kas juda, yra kito judinama. Pirmasis judintojas turi visiškai nejudėti, nes, kas juda, kinta, o kinta tik tai, kas netobula. Todėl pirmasis judintojas yra pati tobuliausia esybė, arba Dievas, kuris visą save realizuoja vieninteliame akte.

Visa tikrovė Dantei yra padalinta į dvi pagrindines dalis: vienoje pusėje Dievas, kaip esybė, visiškai nepriklausoma ir būtina, turinti savyje savo paties buvimo pagrindą, kitoje – kintančios būtybės.

Dievas yra priežastis, iš kurios viskas kyla ir tikslas, kurio visi siekia, kaip savo vienintelio begalinio gėrio. Pagrindiniai materialaus pasaulio pradmenys yra materija ir forma. Tarp būtybių, kurias sukūrė Dievas, žmogus užima ypatingą vietą, jis yra kaip dviejų pasaulių – dvasinio ir materialaus – horizontas. Žmogus – tai būtybė, sudaryta iš kūno ir sielos, kurie yra tarpusavyje taip sujungti, jog sudaro vieną individą. Žmogus iš prigimties siekia nemirtingumo, ir šiuo klausimu Dantė nesutinka su Averojumi, pabrėždamas kiekvieno

žmogaus asmeninės sielos nemirtingumą.

Dantės humanizmas yra krikščioniškas, vertinantis visą žmogų, visus jo veiksmus. Nors jam ir turėjo įtakos Averojus, Sigeras Brabantietis, Robertas Didžiagalvis (Grosseteste) bei platoniškos idėjos, Dantė vis dėlto sutinka su pagrindinėmis aristoteliškos-tomistiškos filosofijos tezėmis: loginiu Dievo buvimo įrodymu ir individualios sielos nemirtingumu.

Literatūra

1. Ernst von Aster. *Filosofijos istorija*, Vilnius, *Alma littera*, 1995
2. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
3. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
4. Etienne Gilson. *Dante et la philosophie*, Paris, *J.Vrin*, 1986
5. Frederick Copleston SJ. *A History of Philosophy, vol. II, Mediaeval Philosophy, part II, Albert the Great to Duns Scotus*, New York, *The Newman Press*, 1950
6. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
7. Alain de Libera. *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
8. Herbert A. Davidson. *Alfarabi, Avicenna, and Averroes, on Intellect*, New York — Oxford, *Oxford University Press*, 1992, p. 310.
9. Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo*, Vilnius, *Amžius*, 1996
10. Umberto Eco. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*, Vilnius, *Baltos lankos*, 2001
11. Dante Alighieri. *Naujas gyvenimas*, Vilnius, *Vyturys*, 1998
12. Dante Aligjieris. *Dieviškoji komedija*, Vilnius, *Vaga*, 1998

SEMINARAI

1. Dunso Škoto moralinių normų sistema
2. Kilnumo sąvoka Eckharto ir Dantės kūriniuose
3. Viduramžių mokytojo samprata: šv. Augustinas, šv. Tomas Akvinietis

VI. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

1. Scholastinė filosofija ir švietimas Lietuvoje

Viduramžiai Lietuvoje – tai diskutuotinas chronologiniu vertinimu laikotarpis. Šiame kurse mes nesieksime nustatyti ribų pagal datas ar aptarti Lietuvoje viduramžių kultūrą atitinkančias disciplinas, kaip literatūrą, muziką, meną, mokslą, moralę, papročius, bet pabandysime per jas vienijantį specifinį bruožą – *scholastiką* – parodyti viduramžišką mąstymą ir švietimą Lietuvoje. Scholastika, susijusi su lotynų kalba, teologija ir filosofija, yra specialus mąstymo, mokymo, rašymo būdas, būdingas tik viduramžiams.

Kyla klausimas, *ar mums būtina žinoti, apie ką ir kaip buvo mąstoma viduramžiais Lietuvoje*? Atsakymas būtų paprastas – praeities pažinimas mus praturtina, padeda geriau save suprasti, išplečia mūsų pasaulio matymą.

Teologijos ir filosofijos studijos Lietuvoje prasidėjo įkūrus universitetą Vilniuje 1579 m. (Palyginkime: Krokuvos universitetas buvo įkurtas 1364 m.) Vilniaus universitetą įsteigė jėzuitų ordinas, kuris mokymo sistemoje ieškojo kompromiso tarp tomistinės (dominikoniškos tradicijos) ir škotistinės (pranciškoniškos tradicijos) scholastinės filosofijos krypčių. Išlikę Vilniaus universiteto profesorių lotyniški teologijos, filosofijos ir gamtos mokslų traktatai bei paskaitų konspektai rodo, kad buvo prisilaikoma scholastikos metodo. Tomas Akvinietis ir Jonas Dunsas Škotas buvo pripažinti autoritetais, o filosofavimo pamatu buvo laikoma Aristotelio filosofija. 1599 m. jėzuitų komisija priima Vilniaus universiteto mokymo programą, kuri buvo sudaryta pagal Paryžiaus ir Liuveno universitetų programas su reikalavimu laikytis aristotelinės sistemos. Dėstytojus, kurie laikėsi liberalių pažiūrų ar buvo linkę į naujas filosofines ar gamtos mokslų koncepcijas, iš pedagoginio darbo atleisdavo. Profesorius savo kurso tezes turėjo pateikti susipažinti universiteto vadovybei. Uždraustas knygas nebuvo galima rodyti studentams. Scholastinė filosofija Vilniaus universitete išsilaikė iki XVIII a. vidurio.

Universitete veikė teologijos ir filosofijos fakultetai. Teisės fakultetas buvo įsteigtas 1644 m., o medicinos fakulteto jėzuitai neatidarė. Filosofijos fakultete buvo filosofijos ir matematikos katedros ir buvo dėstoma logika, fizika arba gamtos filosofija, metafizika, etika. Teologijos fakultete buvo dėstoma moralinė teologija, dogmatinė teologija, Šventasis Raštas, kazuistika, poleminė teologija, kanonų teisė, Bažnyčios istorija, hebrajų kalba. Viskas buvo dėstoma lotynų kalba.

Kaip ir Vakarų Europos universitetuose Vilniaus universitete vyko polemika tarp realistų, Tomo Akviniečio sekėjų, ir nominalistų, Dunso Škoto ir Viljamo Ockhamo šalininkų. Realistai (profesorius Martynas Smigleckis)

kreipė dėmesį į abstrakčius samprotavimus, o nominalistai (profesoriai Tomas Požeckis, Zigmantas Kriugeris) pirmenybę teikė tikrovės daiktams, bendrąsias sąvokas laikydami tik vardais. Kaip Paryžiaus arkivyskupas Etienne Tempier 1270 ir 1277 m. uždraudė filosofų tezes, taip ir Vilniuje jėzuitų generolas M. A. Tamburinas 1706 m. birželio 15 d. paskelbė *syllabus* (draudimas) teiginiams, tarp kurių buvo, pvz., 1. „*Žmogaus protas gali viskuo abejoti, išskyrus tai, kad jis mąsto ir todėl egzistuoja*." 8. „*Jokia substancija, nei dvasinė, nei kūniškoji, dargi Dievo valia negali į nieką pavirsti*." 14. „*Pasaulis savo apimtimi yra begalinis*." ir kt. Ši cenzūra rodo, kad lietuviškoje viduramžių filosofijoje filosofas turėjo veidą, kad jis nebuvo anonimas, kad už cenzūruotų paskaitų tekstų slypėjo necenzūruota profesoriaus asmenybė. Šis cenzoriaus paskelbtas sąrašas suteikė filosofinius apmatus *kitai* filosofijai. Tai buvo Descartes'o sistema, jo abejojimo principas, kuris griovė scholastinę sistemą.

Etika buvo dėstoma paskutiniaisiais mokymo metais ir ja buvo užbaigiamas filosofijos kursas. Šiame kurse buvo kalbama apie gėrį, prigimtinį įstatymą, moralines dorybes, žmogaus laimę, veiksmus, valią. Buvo liečiamos ir politinės bei ekonominės temos. Etika buvo dėstoma, prisilaikant Aristotelio ir Tomo Akviniečio teorijų. Tačiau, XVII a. antroje pusėje etikos dėstymas pradėjo modernėti, todėl pasitaikydavo etikos dėstytojų konfliktų su universiteto valdžia.

Literatūra

1. Romanas Plečkaitis. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*, Vilnius, *Mintis*, 1975
2. *Filosofija Vilniaus universitete*, sudaryt. Romanas Plečkaitis, Vilnius, *Mintis*, 1979
3. *Filosofijos istorijos chrestomatija*, *Viduramžiai*, sudaryt. Bronius Genzelis, Vilnius, *Mintis*, 1980
4. A. Piročkinas, A. Šidlauskas. *Mokslas senajame Vilniaus universitete*, Vilnius, *Mokslas*, 1984
5. Vytis Valatka. *Logikos statuso, objekto bei kilmės interpretacijos scholastinėje logikoje Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje*, // *Logos* Nr. 33, 2003, p.14–26
6. Vytis Valatka. *Šešių paskutiniųjų Aristotelio kategorijų aiškinimas scholastinėje logikoje Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje* // *Logos* Nr. 34, 2003, p.20–29
7. Juozas Žilionis. *Ugdymo sistemos: ikiinstitucinis ugdymas, Antika, Viduramžiai, Renesansas*, Vilnius, *VPU leidykla*, 2003
8. Alain de Libera, *Viduramžių mąstymas*, Vilnius, *Logos*, 2001
9. John W. Baldwin, *Viduramžių kultūra*, Vilnius, *Aidai*, 1996

2. Viduramžių filosofijos reikšmė moralės formavimui

Etiką, kaip teorinę discipliną, scholastikoje pradėjo traktuoti Tomas Akvinietis. Jis rėmėsi Aristotelio etikos sistema, kurią randame „*Nikomacho etikoje*“, ir analizavo kitus graikų filosofus bei viduramžių mąstytojus. Iš Aristotelio Tomas Akvinietis perėmė etikai du labai svarbius dalykus: teleologinę idėją, kad laisvas žmogus siekia tikslo, kurį supranta kaip gėrį, ir kad galutinis, aukščiausias žmogaus tikslas yra laimę teikiantis tiesos matymas (arba kontempliacija).

Scholastinė filosofija padėjo atskleisti gėrio transcendentaliją kaip pagrindinę etikos kategoriją ir atlikti gėrio tipų klasifikaciją. Pasitelkęs filosofiją, Tomas Akvinietis parodė, kad svarbiausi etikos pradai yra bendrasis gėris, laisvė, protas ir valia. Praktinis protas, remdamasis pagrindiniu prigimtinio įstatymo nurodymu, kad „*gėrį reikia daryti ir jo siekti, o blogio vengti*“, skiria moralinius principus, taisykles ir konkrečias pareigas. Prigimtinį įstatymą Tomas Akvinietis vadina „*prigimtinio proto šviesa*“. Taigi viduramžių filosofija padėjo išspręsti žmogaus gyvenimo prasmės ir dorovinių vertybių pasirinkimo problemą ir nubrėžė teologinių, moralinių ir intelektinių dorybių, kurių paskirtis yra tobulinti žmogų, nagrinėjimo ribas. Moralumo instancija yra sąžinė, kuri sprendžia apie motyvaciją ir veiksmų moralinę kokybę.

Literatūra

1. Tomas Akvinietis. *Suma prieš pagonis*, I kn., Vilnius *Logos*, 1999
2. Tomas Akvinietis. *Suma prieš pagonis*, II kn., Vilnius *Logos*, 2003
3. Jacek Salij OP. *Tomistinės esė*, Vilnius, Logos, 2000
4. Dalia Marija Stančienė. *Tomo Akviniečio etika*, Vilnius, *VPU leidykla*, 2002
5. Wladyslaw Tatarkiewicz. *Filosofijos istorija*, I t., Vilnius, *Alma littera*, 2001
6. Etienne Gilson. *History of Christian Philosophy in the Middle Ages*, London, *Sheed and Ward*,1989
7. Arno Anzenbacher. *Etikos įvadas*, Vilnius, *Aidai*, 1995